

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

VERSLO VADYBOS FAKULTETAS

VERSLO EKONOMIKOS KATEDRA

Raimundas Girgždas

Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas

Development of the Pension System of Lithuania

Baigiamasis magistro darbas

Inžinerinė vadyba ir ekonomika

Ekonomika

Vadovas: prof. hab. dr. R. Ginevičius

VILNIUS

2001

ANOTACIJA

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Verslo vadybos fakultetas
Verslo ekonomikos katedra

ISBN ISSN
Egz. sk.: 3
Data: 2001 08 27

Magistrantūros baigiamasis darbas (tezės)
Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas

Raimundas Girgždas

Kalba

- lietuvių
 užsienio

Šio baigiamojo darbo objektas - Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas.

Magistro tezių tikslas - išanalizuoti dabartinę Lietuvos pensijų sistemą, identifikuoti esmines jos problemas bei pasiūlyti pensijų sistemos tobulinimo kryptis.

Baigiamajame darbe yra išanalizuota dabartinė Lietuvos pensijų sistema, identifikuotos pensijų sistemos reformos prielaidos, apžvelgta pasaulinę pensijų fondų praktika ir patirtis, pristatytos esminės LR pensijų fondų įstatymo nuostatos, pateiktos siūlomos pensijų sistemos tobulinimo kryptys.

Reikšminiai žodžiai: socialinis draudimas, pensijos, pensijų fondai

ABSTRACT

Vilnius Gediminas Technical University
Business Management Faculty
Business Economics Department

ISBN ISSN
No. of copies: 3
Date: 2001 08 27

Masters' Thesis
Development of the Pension System of Lithuania

Raimundas Girgždas

Language

- Lithuanian
 Foreign

Development of the pensions system of Lithuania was the research object of the final paper.

The aim of this master's thesis was to analyze current pension system of Lithuania, identify main problems of it, and to propose the directions of the development of the pension system of Lithuania.

In the final paper the current pension system of Lithuania was analyzed, preconditions of the pension reform in Lithuania were identified, international experience of pension funds was examined, main regulations of the Pension Funds Law of Lithuania were presented, and the directions of the development of the pension system of Lithuania were proposed.

Keywords: social insurance, pensions, pensions funds

TURINYS

Įvadas.....	6
1. DABARTINĖ LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA.....	7
1.1. Pensijų sistemos formavimasis.....	7
1.2. Socialinio draudimo pensijos.....	9
1.3. Įvykdytos pensijų sistemos reformos.....	10
1.4. Ankstyvosios pensijos.....	12
1.5. Teisė gauti pensiją.....	12
1.6. Nauja pensijų formulė.....	14
1.7. Pensinis amžius.....	15
1.8. Privilegiuotos pensijos.....	15
1.9. Būtinybė keisti pensijų sistemą.....	17
2. PENSIJŲ SISTEMOS REFORMOS PRIELAIDOS.....	19
2.1. Demografinis spaudimas pensijų sistemai.....	19
2.2. Mokesčių vengimo pasekmės.....	20
2.3. Finansinės pensijų reformos prielaidos.....	22
2.4. Mokestinės pensijų reformos prielaidos.....	24
2.5. Bendraekonominės pensijų reformos prielaidos.....	25
2.6. Politinės pensijų reformos prielaidos.....	26
2.7. Psichologinės pensijų reformos prielaidos ir poreikio kaupiamosioms pensijoms identifikavimas.....	27
2.8. Teisinės pensijų reformos prielaidos.....	28
2.9. Techninės pensijų reformos prielaidos.....	29

2.10. Išvados.....	29
3. PASAULINĖ PENSIJŲ FONDŲ PRAKTIKA IR PATIRTIS.....	32
3.1. Pensijų fondo sąvoka Europos Sąjungos dokumentuose.....	32
3.2. Pensijų fondų istorija.....	33
3.3. Tradicijos ir specifika.....	35
3.4. Reformos Rytų ir Centrinės Europos šalyse.....	37
3.5. Šiek tiek apie reformos turinį.....	39
4. LR PENSIJŲ FONDŲ ĮSTATYMAS IR JO PAGRINDINĖS NUOSTATOS.....	43
4.1. Įstatymo paskirtis.....	43
4.2. Pensijų fondo steigimo ir veiklos ypatumai.....	43
4.3. Pensijų programos ir jų dalyviai.....	46
4.4. Pensijų fondo finansai.....	49
4.5. Pensijų lėšų investavimas, reinvestavimas, valdymas ir saugojimas.....	50
4.6. Pensijų programų dalyvių interesų apsauga.....	52
5. SIŪLOMOS PENSIJŲ SISTEMOS TOBULINIMO KRYPTYS.....	53
5.1. Dviejų pakopų pensijų sistema.....	53
5.2. Socialinės apsaugos sistemos reformos priemonės.....	55
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	57
INFORMACIJOS ŠALTINIAI.....	58

IVADAS

Pribrendo būtinybė iš esmės keisti pensijų sistemą. Nepasisekusi 1995 m. reforma rodo, kad reikia keisti ir pakeitimų kryptį. Socialinę apsaugą būtina individualizuoti, organizuoti ją kaupimo principu. Tik tuomet bus įmanoma iš tiesų, o ne deklaratyviai susieti įmokas ir išmokas, suinteresuoti žmones draustis senatvei. Valstybinė apsauga turi būti suvokiama ne kaip "atpildas" už asmens nuopelnus, tačiau kaip visuomenės pagalba negalintiems savęs aprūpinti, ir turi būti teikiama tiek, kiek jos nariai nuspręš reikalinga ir pajėgs. Kad pensijų sistemą reikia pertvarkyti individualizavimo ir kaupimo linkme, jau suprato ir politikai. Todėl artimiausiu metu ketinama įvesti papildomą kaupimą pensijų fonduose. Tačiau šis žingsnis negali būti vienintelis, o tik pirmasis einant esminių reformų keliu. Pagrindinę pajamų senatvėje dalį turėtų teikti privati apsauga, o valstybės vaidmuo apsiriboti ties socialine šalpa.

Šio magistro baigiamojo darbo tikslas - išanalizuoti dabartinę Lietuvos pensijų sistemą, identifikuoti esmines jos problemas bei pasiūlyti pensijų sistemos tobulinimo kryptis.

Darbe keliami tokie uždaviniai:

- 1) išanalizuoti dabartinę Lietuvos pensijų sistemą;
- 2) identifikuoti pensijų sistemos reformos prielaidas;
- 3) apžvelgti pasaulinę pensijų fondų praktiką ir patirtį;
- 4) pristatyti esmines LR pensijų fondų įstatymo nuostatas;
- 5) pateikti siūlomas pensijų sistemos tobulinimo kryptis.

Darbą sudaro įvadas, penki skyriai, išvados ir pasiūlymai. Darbo apimtis - 58 psl.

1. DABARTINĖ LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA

1.1. Pensijų sistemos formavimasis

Europoje socialinis draudimas atsirado 19 amžiaus pabaigoje kaip pramoninės revoliucijos padarinys. Bene žymiausias jo pradininkas buvo Bismarkas. Bismarko modelis pasklido po pasaulį. Ir šiandien jo pagrindu formuojamos daugelio šalių socialinio draudimo sistemos.

Lietuva ilgai buvo agrarinė valstybė. Socialinis draudimas buvo įteisintas tik 1926 m., bet jis nebuvo visuotinis. Veikė tik atskiros draudimo rūšys. 1940 m. sovietų okupacija nutraukė dar nespėjusias susiklostyti socialinio draudimo tradicijas. Socialinio draudimo kaip savitarpio pagalbos, bendros ir asmeninės atsakomybės už kiekvieno žmogaus dabartį ir ateitį derinimo sistema ištirpo vieningoje valstybės lėšomis realizuojamoje sovietinėje socialinio aprūpinimo sistemoje.

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę prasidėjo radikali socialinio aprūpinimo sistemos reforma. Jos pagrindinis tikslas buvo išskirti į atskiras globos bei rūpybos, darbo biržų ir socialinio draudimo sritis. Tai buvo padaryta 1990 m. priėmus Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų įstatymą. Tais pačiais metais prie Socialinės apsaugos ministerijos buvo įsteigta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba, kurios užduotis - organizuoti Lietuvoje valstybinį socialinį draudimą.

Valstybinio socialinio draudimo sistema kūrėsi gana sparčiai. Per penkerius metus (1991-1995 m.) buvo padėti jos teisiniai pamatai (priimti Valstybinio socialinio draudimo bei Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymai), suformuoti struktūriniai padaliniai, sukurta kompiuterinė informacinė duomenų bazė.

Lietuva pasirinko ne tik Europoje, bet ir daugelyje pasaulio šalių dominuojantį socialinio draudimo modelį. Jis grindžiamas kartų solidarumo principu: jauni ir sveiki žmonės dalį savo uždirbtų lėšų skiria tiems, kurie dėl senatvės, invalidumo, ligos ar netekę darbo negali dirbti ir

užsidirbti. Socialinio draudimo garantijos teikiamos iš lėšų, kurios surenkamos iš šiuo metu dirbančių žmonių. Teisę gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas įgyja tik tie žmonės, kurie tam tikrą įstatymuose numatytą laikotarpį dirbo ir mokėjo valstybinio socialinio draudimo įmokas. Jų nemokėję gali tikėtis valstybės, bet ne socialinio draudimo paramos. Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema (sutrumpintai ji vadinama "Sodra") universali ir apima beveik visus krašto gyventojus.

Lietuvos Respublikoje privalomai draudžiami žmonės, dirbantys pagal darbo sutartis, taip pat narystės pagrindais renkamosiose institucijose, ūkinėse bendrijose, žemės ūkio bendrovėse arba kooperatinėse organizacijose ir gaunantys atlyginimą už darbą, taip pat individualių (personalinių) įmonių savininkai ir jiems prilyginti savarankiškai dirbantys asmenys, ūkininkai ir dirbantys ūkyje pilnamečiai jų šeimų nariai.

Už samdomąjį darbą dirbančius žmonės valstybė imasi didesnės atsakomybės. Jie draudžiami šioms valstybinio socialinio draudimo rūšims: pensijų draudimu (draudžiama senatvės, invalidumo, našlių ir našlaičių pensijoms), ligos ir motinystės draudimu (draudžiama ligos, motinystės (tėvystės), laidojimo pašalpoms), sveikatos draudimu (draudžiama gydymo ir profilaktikos išlaidų kompensacijoms), draudimu nuo nedarbo (draudžiama bedarbio pašalpoms), draudimu nuo nelaimingų atsitikimų gamyboje (draudžiama pašalpoms nuo suluošinimo darbe ir profesinių susirgimų atvejais).

Individualių įmonių savininkai ir jiems prilyginti savarankiškai dirbantys asmenys, ūkininkai ir pilnamečiai jų šeimų nariai privalomai draudžiami tik pagrindinei (bazinei) pensijai ir laidojimo pašalpai.

Savarankiškai dirbantiems asmenims taip pat sudarytos sąlygos gauti kitas socialinio draudimo garantijas. Priimti įstatymai leidžia jiems savanoriškai draustis tam tikroms socialinio draudimo garantijoms. Norintys gauti abi pensijos dalis - pagrindinę (bazinę) ir papildomą, gali draustis savanoriškai ir be privalomosios pusės bazinės pensijos dydžio įmokos dar mokėti kas

mėnesį po 12 proc. nuo pačių deklaruoto uždarbio, bet ne mažesnio už Vyriausybės nustatytą minimalią mėnesinę algą (ji šiuo metu 430 Lt).

Nuo 1997 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo Valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo ligos, nėštumo ir gimdymo pašalpoms taisyklės. Nedraudžiami privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu žmonės šioms draudimo rūšims gali draustis savanoriškai ir užsitikrinti didesnes socialines garantijas susirgus ar gimus kūdikiui.

Valstybinį socialinį draudimą Lietuvoje vykdo Valstybinio socialinio draudimo fondas. Tai viena iš didžiausių ir svarbiausių institucijų, vykdančių Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos formuojamą socialinę politiką. Fondas turi savarankišką biudžetą, į kurį renkamos privalomos valstybinio socialinio draudimo įmokos. Įmokų tarifą nustato Seimas ir Vyriausybė. (Nuo 1991 m. įmokų tarifas - 31 proc., dabar 34 proc.). Iš surinktų lėšų apdraustiems šalies gyventojams mokamos pensijos, pašalpos, kompensacijos.

Lietuvos Valstybinio socialinio draudimo fondui vadovauja Valstybinio socialinio draudimo fondo taryba. Ji sudaryta trišaliu principu iš 15 narių - po 5 Vyriausybės, profsąjungų bei darbdavių atstovus. Tarybos pirmininkas - Socialinės apsaugos ir darbo ministras. Taryba numato einamuosius ir perspektyvinius valstybinio socialinio draudimo uždavinius, teikia Vyriausybei siūlymus dėl draudimo įmokų tarifų, apibūdina fondo biudžeto projektą bei jo vykdymo ataskaitą ir teikia tvirtinti Vyriausybei, tvirtina darbuotojų skaičiaus ir valstybinio socialinio draudimo išlaidų normatyvus, taip pat darbo apmokėjimo schemas, organizuoja fondo valdybos veiklos patikrinimus, taip pat nagrinėja ir sprendžia kitus valstybinio socialinio draudimo klausimus. Ji skiria ir tvirtina Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos direktorių. Tarybos sprendimai priimami paprasta balsų dauguma.

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba vykdo fondo biudžetą, prižiūri, kaip įgyvendinami Valstybinį socialinį draudimą reguliuojantys įstatymai bei teisiniai aktai. Joje veikia 10 skyrių, kurie atsako už valstybinio socialinio draudimo organizavimą ir vykdymą visoje Lietuvos

Respublikos teritorijoje, dalyvauja rengiant valstybinio socialinio draudimo įstatymų bei kitų norminių aktų projektus, rengia metodinius nurodymus, instrukcijas, išaiškinimus ir kitus dokumentus, teikia metodinę ir praktinę pagalbą teritoriniams skyriams, nagrinėja draudėjų ir apdraustųjų prašymus, skundus, laiškus, analizuoja ir apibendrina sukauptą darbo patirtį, teikia siūlymus valdybos vadovybei kaip gerinti valstybinio socialinio draudimo organizavimą ir vykdymą ir kt. Valdyboje dirba apie 130 specialistų.

Socialinio draudimo funkcijas atlieka 53 miestuose ir rajonuose veikiančios teritoriniai "Sodros" skyriai. Jie rūpinasi valstybinio socialinio draudimo įmokų surinkimu, registruoja ir kontroliuoja draudėjus, atsako už teisingai ir laiku išmokamas pensijas, pašalpas, kompensacijas.

Valstybinio socialinio draudimo sistemos šiandien neįmanoma įsivaizduoti be automatizuotos informacinės sistemos. Visose pagrindinėse "Sodros" darbo srityse - skiriant ir mokant pensijas, pašalpas, kompensacijas, surenkant įmokas, perduodant informaciją teritoriniams skyriams, naudojama kompiuterinė įranga. Ji vis labiau integruojama tarpusavyje. Tai padeda kontroliuoti įmokas bei išmokas, gerinti žmonių aptarnavimą.

1.2. Socialinio draudimo pensijos

Valstybinio socialinio draudimo pensijos sudaro sistemos pagrindinę dalį. Jos išlaidos, palyginus su valstybės biudžetu 1996 m. sudarė 36.3 proc. Tuo tarpu valstybinės pensijos - tik 1.6 proc., socialinės - 2 proc.

Įmokų tarifas buvo 30 plius 1 : 30 procentų nuo priskaičiuoto darbo užmokesčio mokėjo darbdavys, 1 procentą - darbuotojas. Tarifo dydį nustato Vyriausybė, jis pakito 1999 m. - padidintas iki 34 proc. Kokią dalį moka darbuotojas, nustato Seimas.

Socialinis draudimas yra privalomas visiems dirbantiesiems pagal darbo sutartis, taip pat ir dirbantiems savarankiškai (nors jie draudžiami tik bazinei pensijai). Personalinių įmonių savininkai

ir ūkininkai draudžiami tik bazinei senatvės pensijos daliai ir jų kas mėnesinė įmoka yra 1/2 bazinės pensijos. Tačiau ūkininkų ir personalinių įmonių savininkų, kurie jau apsidraudė, yra labai nedaug. Tiems, kurie neprivalo draustis valstybiniu socialiniu draudimu (menininkai, gaunantys atlyginimą pagal autorines sutartis), yra galimybė draustis savanoriškai.

1.3. Įvykdytos pensijų sistemos reformos

1995 m. įvykdyta pensijų reforma, tačiau ji neatnešė finansinio palengvėjimo socialinio draudimo biudžetui.

Nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, kuris apima senatvės, invalidumo bei našlių ir našlaičių pensijas, bei įstatymai, reguliuojantys valstybines pensijas - I ir II laipsnio valstybines pensijas, nukentėjusių asmenų pensijas, pareigūnų pensijas, mokslininkų pensijas bei socialines pensijas. Iki tol buvo susiklosčiusi beveik plokščia pensijų sistema, nes didelės infliacijos metu pirmiausia ir palankiausiai režimu buvo indeksuojamos mažiausios pensijos. 1990 m. pabaigoje minimali pensija skyrėsi nuo vidutinės 3 kartus, o 1994 m. pabaigoje ji jau sudarė 70 proc. vidutinės pensijos. Toks pensijų suvienodėjimas buvo laikomas socialine neteisybe. Naujuoju pensijų įstatymu norėta atstatyti pensijų diferenciaciją, sustiprinti ryšį tarp sumokėtų įmokų ir gaunamų išmokų, ir taip paskatinti žmones draustis valstybiniu socialiniu draudimu.

1995 m. pensijų įstatymu buvo pakeista pensijų skaičiavimo formulė, sugriežtinti reikalavimai galintiems gauti pensiją, atidėtas pensinis amžius.

1.4. Ankstyvosios pensijos

Iki reformos buvo gana daug iš sovietinių laikų išlikusių ankstyvųjų pensijų, kurios buvo skiriamos tam tikroms profesijoms, daugiausia dirbantiems kenksmingose sąlygose. Dėl to taip pat didėdavo pensininkų skaičius visuomenėje. Visos šios pensijos buvo panaikintos. Perėjimui sušvelninti mokamos nedidelės kompensacijos priklausomai nuo asmens darbo stažo ir tik prieš pat pensinį amžių.

Tačiau taip sumažinus socialinio draudimo išlaidas, padidėjo spaudimas socialinės paramos sistemai. Nors jos finansuojamos iš skirtingų biudžetų, tačiau į jas moka tie patys mokesčių mokėtojai, todėl sprendimai, priimami žiūrint tik vienos žinybos interesus, nėra racionalūs. Po reformos tuoj pat iškilo tam tikrų profesinių grupių, kurios negali dirbti savo profesijoje iki nustatyto pensinio amžiaus (lakūnai, baleto artistai, žmonės, dirbę kenksmingomis sąlygomis), socialinio aprūpinimo problema, nes nėra sukurta nei jų perkvalifikavimo, nei kokios nors kitos jų socialinės apsaugos sistemos.

Atskiros žmonių grupės, turėjusios teisę į ankstyvas pensijas, ėmė reikalauti jas atstatyti. Pirmoji nuolaida jau padaryta - Vyriausybė nutarė mokėti rentas valstybinių teatrų artistams, kurios vos ne dvigubai viršija vidutinę senatvės pensiją. Tokie sprendimai ne tik rodo sistemos nebuvimą pensijų sistemoje, bet ir pažeidžia pačios valdžios pasirinktus principus, kuriais ji buvo konstruojama.

1.5. Teisė gauti pensiją

Priėmus naują pensijų įstatymą pereita prie aiškaus pajamomis grindžiamo (earning-related) pensijų modelio. Tik tie asmenys, kurie yra mokėję socialinio draudimo įmokas, turi teisę gauti socialinio draudimo pensijas. Į stažą pensijai gauti įskaitomi tik tas laikotarpis, už kurį yra

sumokėtos įmokos. Tokios nuostatos iškart sukėlė problemų tiems, kurie dirbo įmonėse, įsiskolinusiose socialiniam draudimui - įmokos buvo tik priskaičiuotos, bet ne pervestos, ir asmuo neteko dalies teisės į pensiją. Atsakomybė už įmokų mokėjimą yra uždėta dirbančiajam, o jo tarifas yra tik 1 proc. Taigi, darbdavys nesumoka įmokų, o dirbančiajam neužskaitomas stažas pensijai gauti, jis praranda dalį pensijos.

Teisė į senatvės pensiją siejama su trimis sąlygomis, kurios visos turi būti patenktos - būtina sukakti pensinį amžių, turėti bent minimalų 15 m. draudimo stažą ir 3 m. draudimo stažą per paskutinius penkerius metus iki pensijos arba stažą per paskutinius vienerius metus. Didžiausią susirūpinimą kelia paskutinysis reikalavimas, kuris praktiškai reiškia, kad norint išlaikyti teisę į pensiją, būtina dirbti iki pat pensinio amžiaus. Jei asmuo negali patenkinti šios sąlygos, tuomet jam būtina turėti 35 m. draudimo įmokų mokėjimo stažą, o tai bus nelengva įgyvendinti darbuotojams, turintiems karjeros pertrūkių ar dirbusiems ne visą darbo dieną (juk dirbantiems nepilną darbo dieną bus užskaitoma tik dalis stažo proporcingai mokėtoms įmokoms).

Toks reikalavimas gali atimti iš dalies senyvo amžiaus žmonių teisę į pensiją, nes esant sunkiai padėčiai darbo rinkoje būtent priešpensinio amžiaus žmonės daugiausia atleidžiami, jiems sunkiausia susirasti darbo ar persikvalifikuoti. Taigi, net ir 30 m. išdirbęs ir visą tą laiką sąžiningai mokėjęs įmokas žmogus gali netekti teisės į bet kokią pensiją. Todėl prognozuojama, kad visiškai įsigaliojus naujam pensijų įstatymui (apie 2025 m.) pensiją gaus tik 54 proc. pensinio amžiaus Lietuvos gyventojų. Neturintys teisės į pensiją galės kreiptis į savivaldybę socialinės paramos, kuri yra teikiama patikrinus prašančiojo asmens gyvenimo sąlygas ir mokama ribotą laikotarpį. Griežti draudimo stažo reikalavimai šiek tiek pagerins socialinio draudimo padėtį (reikės mokėti kur kas mažiau pensijų), tačiau labai padidins socialinės paramos išlaidas. Tokiomis aplinkybėmis kyla abejonė, ar pensijų sistema iš viso atliks savo užduotį, jei ji bus skirta vos pusei šalies gyventojų.

1.6. Nauja pensijų formulė

Reformuojant pensijas, įvesta nauja pensijų formulė. Dabartinė pensija susideda iš dviejų dalių - bazinės pensijos ir papildomos pensijos. Bazinė pensija yra vienoda visiems, turintiems reikiamą stažą. Ji nustatoma Vyriausybės, taigi, nepriklauso nuo asmens uždarbio ir mokėtų įmokų. Papildoma pensija skaičiuojama pagal tam tikrą formulę, jis atspindi buvusį asmens uždarbį. Pensijos, paskaičiuotos pagal šią formulę, dydis labiausia priklauso nuo apdraustojo asmens darbo užmokesčio dydžio ir nedaug nuo stažo. Pensijų formulė yra stipriai perskirstomoji, kadangi bazinė pensija sudaro pagrindinę pensijos dalį. Asmeniui, uždirbančiam penkis kartus daugiau nei šalies vidurkis, darbo užmokesčio pakeitimo pensija koeficientas bus vos 18 proc., tuo tarpu kai žmogui, gaunančiam minimalią algą, pensija sudarys 48 proc. jo uždarbio. Asmeniui, uždirbančiam penkis šalies vidurkius, gaunama pensija sudarys tik pusę jo įmokėtos kasmėnesinės socialinio draudimo įmokos. Kadangi pensijų pakeitimo norma yra labai nedidelė (vidutiniškai 35 proc. 1996 m.), tai daugėja dirbančių senatvės pensininkų - per 1993 - 1996 m. jų skaičius išaugo 2.7 proc., nors bendras senatvės pensininkų skaičius dėl didinamo pensinio amžiaus netgi sumažėjo. Naujasis pensijų modelis gali būti tik moksliskai patrauklus, ne sukuria labai brangią ir nelanksčią sistemą. Skirtingi pensijų sistemos tikslai (pašalinti senų žmonių skurdą ir išlyginti dirbančiųjų pajamas senatvėje), kurių paprastai siekiama dvejomis pensijų pakopomis (valstybine perskirstomąja ir privačia kaupiamąja) šioje formulėje integruoti į vieną. Bazinė pensija turėtų neleisti seniems žmonėms skursti, o papildoma pensijos dalis turėtų sušvelninti pajamų kritimą baigus darbo karjerą. Šie tikslai yra gana priešaringi, ir kai jie abu derinami vienoje formulėje, pensijų sistema tampa nelanksti. Norint padidinti mažiausias pensijas, kad seni žmonės neskurstų, tenka didinti ir visas kitas. Tačiau tai ne visada finansiškai įmanoma. Todėl dažniausia mažinama pensijų diferenciacija. Tačiau tuomet nepasiekiamas pajamų išlyginimo tikslas. Principas, kas moka

daugiau socialiniam draudimui, daugiau iš jo ir gauna, dėl kurios reforma ir buvo daroma, lieka tik deklaruojamas, bet ne įgyvendintas.

1.7. Pensinis amžius

Kitas svarbus pensijų reformos sprendimas buvo atidėti pensinį amžių. Taip tikimasi bent kiek sušvelninti blogėjančios demografijos poveikį socialinio draudimo biudžetui. Lietuva yra paveldėjusi ankstyvą pensinį amžių, buvusį įprastą visai Tarybų Sąjungai - 55 m. moterims, 60 m. vyrams. Todėl nuo 1995 m. imta laipsniškai didinti pensinį amžių. Tačiau ir šis sprendimas nebuvo įgyvendintas nuosekliai - pensinis amžius bus didinamas ne iki 65 m. abiem lytims, bet tik iki 62.5 m. vyrams ir 60 m. moterims, vėliau Seimas spręs, ką toliau daryti. Pensinio amžiaus atidėjimas šiek tiek gelbsti pensijų draudimo sistemą, tačiau blogina nedarbo draudimo situaciją, nes didėja priešpensinio amžiaus žmonių nedarbas ir tuo pačiu bedarbio išmokos, mokamos iš to paties fondo. Pagal Pasaulio banko prognozes, kurios buvo patvirtintos ir kitų autorių, šis žingsnis pagelbės socialinio draudimo biudžetui tik iki 2010 m. (t.y. tol, kol bus didinamas pensinis amžius), vėliau pensininkų ir dirbančiųjų santykis vėl ims blogėti.

1.8. Privilegiuotos pensijos

Nors vykdant reformą deklaruota, kad bus atstatytas socialinis teisingumas ir visos pensijos priklausys tik nuo mokėtų įmokų, tam tikros privileginės pensijų sistemos vis dėlto išliko. Tai visų pirma visų jėgos struktūrų pensijos (prokuratūra, policija, kariuomenė), ir mokslininkų pensijos, kurios buvo įvestos 1992 m. kaip stipraus jų lobizmo pasekmė ir buvo laikomos tam tikra kompensacija už labai mažus mokslinių darbuotojų atlyginimus. Yra dar ir valstybinės pensijos,

skiriamos nusipelnusiems kraštui žmonėms bei nukentėjusiems ginant tėvynę. Visos šios pensijos mokamos šalia socialinio draudimo pensijos.

Jų buvimas grindžiamas tuo, kad valstybinės pensijos yra finansuojamos ne iš socialinio draudimo biudžeto, bet iš valstybės biudžeto. Tačiau ši argumentacija yra aiškiai nepakankama pateisinti, kodėl valdžia nuosekliai nesilaiko savo deklaruojamų socialinio teisingumo principų. Juk į abu biudžetus moka tie patys šalies piliečiai, tačiau kai kuriems iš jų taikomas skirtingas traktavimas.

Šių pensijų dydis buvo siejamas su valstybinio socialinio draudimo bazine pensija. Tai šiek tiek varžė ir socialinio draudimo, ir valstybinių pensijų indeksavimą. Todėl nuo 1998 m. sausio 1 d. valstybinių pensijų dydžiui nustatyti įvesta valstybinių pensijų bazė, kuri iš pradžių prilyginta socialinio draudimo bazinei pensijai. Valstybinės pareigūnų, mokslininkų ir socialinės pensijos liko apskaičiuojamos senąją tvarka.

Nors socialinio draudimo ir valstybinių pensijų dydžiai buvo atsieti siekiant pastarąsias indeksuoti lėčiau, toks sprendimas gali turėti ir kitokių, dabar nenuspėjamų pasekmių. Nukentėjusių asmenų pensijų gavėjai turi labai stiprią įtaką valdžioje, todėl visiškai įmanoma, kad šios pensijos ims ne mažėti, bet, atvirkščiai, didėti, kuomet jų nebevaržys susiejimas su socialinio draudimo pensijomis. Kad šios privilegijos turi tendenciją plėstis rodo nuo 1995 m. du kartus išaugęs jų gavėjų skaičius, nes prie turinčių teisę į tokias pensijas priskiriama vis naujos kategorijos žmonių. Už socialinio draudimo biudžeto yra dar ir socialinės pensijos, taip pat mokamos iš valstybės biudžeto. Įvedus griežtą pensijos priklausomybę nuo mokėtų įmokų, niekada nedirbė arba labai mažai dirbė žmonės neteko teisės į bet kokią pensiją, nors ją garantuoja Lietuvos Konstitucija. Socialinės (arba šalpos) pensijos tik iš dalies užpildo tą spragą. Jos skiriamos ne visiems, neturintiems darbo stažo, bet tik tiems, kurių nedarbo priežastys yra pripažįstamos svarbiomis - motinoms, išauginusioms daug vaikų, slaugiusioms vaikus - invalidus arba patiems invalidams nuo

vaikystės. Visi kiti pensinio amžiaus gyventojai turi teisę kreiptis socialinės pašalpos, kuri skiriama patikrinus jų pajamas, bet ne pensijos.

1.9. Būtinybė keisti pensijų sistemą

Lietuvos pensinio draudimo problemos yra labai panašios kaip ir kitų Rytų ir Centrinės Europos šalių. Išlaidos pensijoms vis didėja ir dabar sudaro jau virš 9 proc. BVP. Socialinio draudimo išlaidos nuolatos augo greičiau nei pajamos - nuo 1991 m. išlaidos padidėjo 77.8 karto, tuo tarpu pajamos tik 61.6. Prie šio disbalanso žymiai prisidėjo ir 1995 m. įgyvendintas naujas pensijų įstatymas. Pensijų pakeitimo norma (replacement rate) nuo 1992 m. vis mažėjo: tuomet buvo 50 proc., o dabar jis nesiekia 40 proc.

Socialinis draudimas finansuojamas iš atskiro fondo, tačiau kaupiamųjų rezervų jame visiškai nėra. Iki 1995 m. fondo biudžetas buvo nežymiai perteklinis, dabar jis tapo deficitinis, nors pensijos yra labai mažos, neužtenkamos pragyventi (vidutinė pensija yra apie 75 JAV dol.). Kartais vėluojama išmokėti pensijas, deficitui dengti imamos trumpalaikės paskolos iš bankų. Nors "Sodros" garantu yra valstybės biudžetas ir jis turi dengti fondo biudžeto trūkumus, taip dar nei sykio neįvyko.

Pribrendo būtinybė iš esmės keisti pensijų sistemą. Nepasisekusi 1995 m. reforma rodo, kad reikia keisti ir pakeitimų kryptį. Socialinę apsaugą būtina individualizuoti, organizuoti ją kaupimo principu. Tik tuomet bus įmanoma iš tiesų, o ne deklaratyviai susieti įmokas ir išmokas, suinteresuoti žmones draustis senatvei. Valstybinė apsauga turi būti suvokiama ne kaip "atpildas" už asmens nuopelnus, tačiau kaip visuomenės pagalba negalintiems savęs aprūpinti, ir turi būti teikiama tiek, kiek jos nariai nuspręš reikalinga ir pajėgs. Kad pensijų sistemą reikia pertvarkyti individualizavimo ir kaupimo linkme, jau suprato ir politikai. Todėl artimiausiu metu ketinama įvesti papildomą kaupimą pensijų fonduose. Tačiau šis žingsnis negali būti vienintelis, o tik pirmasis

einant esminių reformų keliu. Pagrindinę pajamų senatvėje dalį turėtų teikti privati apsauga, o valstybės vaidmuo apsiriboti ties socialine šalpa.

2. PENSIJŲ SISTEMOS REFORMOS PRIELAIIDOS

Reformų sėkmė priklauso nuo daugelio veiksnių. Perėjimui prie privačios, kaupimu paremtos pensijų sistemos, yra labai svarbus tiek kapitalo rinkos, tiek visos ekonomikos išvystymas, dabartinė socialinės apsaugos būklė, politinės bei psichologinės nuostatos visuomenėje. Savo ruožtu, kaupiamųjų pensijų atsiradimas stimuliuos ir žymiai pakeis ir pačią ekonominę bei visuomeninę aplinką, kurioje šios pensijos funkcionuos.

2.1. Demografinis spaudimas pensijų sistemai

Kaip kitos Vakarų bei Centrinės Europos valstybės, Lietuva išgyvena visuomenės senėjimo procesą. Šalies demografinė situacija blogėja - mažėja dirbančių žmonių, daugėja pensininkų. Pensinio amžiaus žmonių pradėjo daugėti jau nuo 1973 m. Tuomet jie sudarė 17,7 proc. visų gyventojų, dabar - virš 20 proc. 1985 m. tūkstančiui darbingo amžiaus žmonių teko 315 pensinio amžiaus žmonių, 1989 m. - jau 333, o 1995 m. - 357 pensinio amžiaus žmonės, 1996 m. - 415. Pensijų gavėjų skaičius, nepaisant 1995 m. įvykdytos pensijų reformos, nuolat didėja - 1993 m. jie sudarė 39,2 proc. darbingo amžiaus žmonių, 1994 m. - 39,7 proc., 1995 m. - 40,4 proc., 1996 m. - 41,5 proc. Ypač didėja invalidumo, nukentėjusių asmenų pensijų gavėjų skaičius.

Gimstamumas Lietuvoje ėmė mažėti nuo 1990 m. ir 1994 m. jis pasiekė mažiausią skaičių per visą šalies istoriją, o natūralus gyventojų prieaugis tapo neigiamas (daugiau žmonių mirė nei gimė). Labai padidėjo darbingo amžiaus žmonių (ypač 30 - 35m. vyrų) mirtingumas - ir dėl ligų, ir dėl traumų. Tuo tarpu pensinio amžiaus žmonių tikėtina gyvenimo trukmė beveik nepasikeitė - asmuo sulaukęs 60 m. vidutiniškai dar gyvena apie 21 m., ir tai yra gana ilgas laiko tarpas, kai jam reikia mokėti pensiją.

Tokia demografinė situacija pay as you go paremtą pensijų sistemą padaro labai pažeidžiamą. Esant tokioms tendencijoms, ši sistema visiškai neturi perspektyvos, ji yra tiesiog pasmerkta bankrutuoti. Tuo tarpu kaupiamoji sistema, paremta apibrėžtų įmokų draudimo principu, galėtų išvengti demografinio spaudimo, nes joje nėra perskirstymo, o kiekvieno apdraustojo asmens pensijos finansavimas remiasi tik jo pateis mokėtomis įmokomis.

2.2. Mokesčių vengimo pasekmės

Labai išplitęs mokesčių vengimas taip pat mažina apdraustųjų socialiniu draudimu skaičių. Apdraustųjų asmenų ir darbingo amžiaus žmonių santykis mažėja - 1991 m. jis buvo 83 proc., 1992 m. - 74 proc., 1993 m. - 65 proc., 1994 m. - 61 proc., tik 1995 m. šiek tiek išaugo - 63 proc., 1996 m. - 64 proc. Todėl vis didesnė pensininkų išlaikymo našta tenka tiems, kurie dar moka socialinio draudimo mokesčius: apdraustųjų skaičius, tenkantis vienam pensininkui 1991 m. buvo 2,1, 1992 m. - 1,91, 1993 m. - 1,66, 1994 m. - 1,54 ir 1996 m. tik - 1,51. Jei 1976 m. 3 dirbantieji išlaikė 1 pensininką, tai dabar jau 2 pensininkus, ir šis skaičius vis didėja. Nuo 1991 m. apdraustųjų skaičius sumažėjo nuo 1764.3 tūkst. iki 1352.2 (1996), t.y. daugiau nei 400 tūkst.

Kai kurie iš jų neteko darbo. Tačiau bedarbių, užsiregistravusių darbo biržoje, yra tik šiek tiek daugiau nei 100 tūkst. Likusioji dalis perėjo dirbti į šešėlinę ekonomiką, taigi, nemoka ne tik socialinio draudimo, bet ir jokių kitų mokesčių, arba pagal įstatymą nėra draudžiami. Mažiau nei pusė individualių įmonių savininkų draudžiasi (40 tūkst. iš 90 tūkst). Apie 180 tūkst. yra 2-3 ha žemės savininkai ir pagal įstatymą yra nedraudžiami. Yra apie 50 tūkst. užsiregistravusių ūkininkų, bet tik 1 tūkst. iš jų draudžiasi. Nors pateikti duomenys netikslūs, tačiau matyti, kad tik labai nedidelė 400 tūkst. dingusiųjų iš apskaitos dalis gali grįžti į socialinį draudimą. Todėl prognozuoti apdraustųjų skaičiaus didėjimą yra nerealu. Kita vertus, jo mažėjimas šiek tiek stabilizuojasi. Be to, reikia pripažinti, kad Lietuvoje užimtumo lygis (t.y. dirbančiųjų dalis darbingo amžiaus gyventojų

skaičiuje) yra kur kas didesnis nei Vakarų Europos šalyse. Todėl sunku tikėtis, kad jis dar didės nekeičiant verslo sąlygų.

Kadangi didžiausia socialinio draudimo tarifo dalis tenka darbdaviui, tai pagrindiniai "Sodros" įmokų mokėtojai yra įmonės. Pablogėjo tiek valstybinių pramonės įmonių, tiek įmonių, išlaikomų iš valstybės biudžeto, įmokų mokėjimas. Privačios įmonės, kurių yra vis daugiau, taip pat vengia mokėti socialinio draudimo mokesčius, nors tai lemia ir kitos priežastys. Anksčiau daugiausia socialinio draudimo įmokų buvo surenkama iš didelių valstybinių įmonių. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę buvo prarastos didžiulės rinkos buvusioje Tarybų Sąjungoje, kurioms dirbo šios įmonės. Daug tokių įmonių yra dar neprivatizuotos. Dauguma jų yra nemokios, ant bankroto ribos, jų darbininkai yra priverstinėse atostogose arba gauna minimalius atlyginimus. Įvairios socialinės garantijos, įtvirtintos darbo įstatymuose, varžo tokių įmonių bankrotą ar išpardavimą. Šių įmonių socialinio draudimo įmokos yra arba labai mažos arba tik priskaičiuojamos, bet realiai nesumokamos.

Beveik visos biudžetinės įmonės kenčia nuo nepakankamo valstybės finansavimo. Jos taip pat dažnai neišgali sumokėti socialinio draudimo įmokų. Visų įmonių įsiskolinimai socialiniam draudimui per 1996m. išaugo dar 18 proc.

Lietuvoje vyko spartus privatizavimo procesas - dabar apie 66 proc. visų įmonių yra privačios. Dideli socialiniai mokesčiai įmonėms labai padidina darbo jėgos kaštus. Kad išliktų konkurencingos, jos yra priverstos slėpti tikruosius darbuotojų užmokesčius ar darbuotojų skaičių, dirbti nesudarant darbo sutarčių - taip įmokos į socialinio draudimo fondą dirbtinai sumažinamos. Dirbančiųjų pagal darbo sutartis mažėja, o tik jie privalo mokėti įmokas socialiniam draudimui. 1991m. jų buvo 94,9 proc. visų apdraustųjų, o 1996 m. - 92 proc. Norint išvengti socialinio draudimo įmokų įmonėse sudaromos kitos, ne darbo sutartys (pvz. pavedimo, kurias reguliuoja Civilinis kodeksas), nors darbas ir yra nuolatinio pobūdžio. Darbuotojai taip pat yra linkę gauti didesnius atlyginimus iš karto nei didesnę socialinę apsaugą.

1995 m. pensijų reforma nors ir deklaravo griežtą išmokų susiejimą su įmokomis, tačiau ji iš esmės buvo nepajėgi šį tikslą pasiekti, nes naują sistemą grindė taip pat perskirstymu. Todėl apdraustųjų skaičius nenustojo mažėti ir po reformos. Realus įmokų ir išmokų ryšys galimas tik realiai kaupiant šias įmokas ir apskaitant jas individualiai.

2.3. Finansinės pensijų reformos prielaidos

Vertybinių popierių rinkos išvystymas yra lemiamas veiksnys, pereinant prie privataus pensinio draudimo sistemos. Privačių kaupiamųjų pensijų fondų veikla remiasi apdraustųjų lėšų investavimu, siekiant išsaugoti įmokų vertę ir auginti prieaugį. Todėl vertybinių popierių rinkos likvidumas, platumas (kapitalizacija) ir saugumas yra būtini pensijų reformos atributai.

Vertybinių popierių rinkos pamatai buvo padėti 1992 metais, kuomet buvo priimti vertybinių popierių rinką reglamentuojantys teisės aktai bei įsteigtos vertybinių popierių rinkos institucijos - vertybinių popierių birža, vertybinių popierių komisija ir depozitoriumas. Lietuvoje veikia prancūziškasis vertybinių popierių rinkos modelis, kuomet akcijos yra dematerializuotos, apskaitomos įrašais centriniame depozitoriume, kuris atlieka saugojimo ir kliringo funkciją. Vertybinių popierių birža sparčiai auga. Pirmojoje sesijoje, įvykusioje 1993 rugsėjo 14 dieną, buvo registruota 19 emitentų ir 22 vertybiniai popieriai, teisę prekiauti turėjo 19 finansų maklerio įmonių. 1998 metų gegužės 1 duomenimis, buvo įregistruota 609 emitentai, 665 vertybinių popierių emisijos, iš jų oficialiame sąrašė - 7 įmonės ir 7 vertybiniai popieriai, A sąrašė - 52 įmonės ir 53 emisijos, likusios - einamojo prekybos sąrašo B sąrašė. Rinkos kainą turėjo 347 vertybiniai popieriai. Per ketverius veiklos metus centrinio depozitoriumo apskaitomų vertybinių popierių kapitalizacija nominalia verte sudarė 16,584 mlrd. litų, arba 44.4 procentus šalies BVP. Per praėjusius 1997 metus akcijų kapitalizacija išaugo 12 procentų, VVP kapitalizacija išaugo net apie 70 procentų.

Nacionalinėje vertybinių popierių biržoje gali prekiauti tik licencijuotos finansų maklerio įmonės. Šias įmones prižiūri VPK, nustato jų kapitalo bei kitus veiklos reikalavimus. 1998 m. gegužės 1 dienos duomenimis 47 finansų maklerio įmonės turėjo teisę prekiauti VP, iš jų 10 bankų finansų maklerio skyrių, 10 A kategorijos įmonių, ir 27 B kategorijos įmonės.

Depozitoriumu leidžiama tapti bankui, finansų maklerio įmonei ar banko dukterinei įmonei, gavus VPK leidimą verstis šia veikla. Perduotą saugoti turtą depozitoriumas privalo atskirti nuo savo turto.

Lietuvoje nėra įsteigtas nei vienas investicinis fondas. Visa kaltė verčiama mokesčių taisyklių skirtumams, apmokestinant įmonių ir gyventojų kapitalo prieaugį, kurie skatina investuoti tiesiogiai, o ne per investicinius fondus. Lietuvoje veikia kontroliuojančios investicinės bendrovės. Nuo 1994 metų pradėti leisti Vyriausybės vertybiniai popieriai. 1998 metų kovo mėn. VVP apyvarta sudarė 14.8 mln. Lt, o VVP rinkos kapitalizacija laikotarpio pabaigoje buvo 1561 mln. Lt. VVP indeksas LITIN buvo 1398.8.

Mažiausiai išspręsta kapitalo rinkos tarpininkų problema - lėšų saugumo užtikrinimas. Veikiantys buhalterinės apskaitos standartai nenumato galimybės atskirti kliento lėšų nuo įmonės lėšų. Užbalansinės sąskaitos ir apskaita nėra išvystytos, kad galėtų efektyviai atskirti kliento ir įmonės lėšas. Tačiau ši problema yra žinoma, todėl tikėtina, kad bus nustatyti būdai apsaugoti klientų lėšas. Tačiau tai - tik dalis problemos sprendimo. Komercinių bankų sistema taip pat yra rizikos šaltinis, kadangi dauguma atsiskaitymų vyksta negrynais pinigais, per banką. Net ir apsaugojus klientų lėšas kapitalo rinkos tarpininkuose, visos lėšos patiria bankinę riziką - kad jos bus prarastos banke. Todėl nepakanka apsiriboti klientų lėšų atskyrimu tik kapitalo rinkos tarpininkų įmonėse, būtina įteisinti rezervuotų sąskaitų galimybę komerciniuose bankuose. Tai leistų tradicinius ir Lietuvoje įsigalėjusius valstybinės priežiūros mechanizmus sektoriaus saugumui užtikrinti pakeisti kur kas efektyvesnėmis - rinkos teikiamomis - rizikos valdymo priemonėmis.

2.4. Mokestinės pensijų reformos prielaidos

Pasirengimas pensijų reformai mokesčių aspektu turi būti įvertintas dvejopai. Viena - ar egzistuoja kaupimo pensijų fonduose pačių pensijų fondų apmokestinimo koncepcija, ir kita - ar mokesčių našta (perskirstymas) palieka pakankamai lėšų žmogaus kišenėje, kad jam dar liktų pensijų įmokoms. Į pirmąjį klausimą galima atsakyti labiau teigiamai, kadangi visi sprendimų priėmėjai pritaria, kad privačiai pensijai apsidraudusio asmens pajamų mokestis turi būti atidedamas tam laikui, kai jis gaus išmokas iš pensijų fondo. Tai reiškia, kad įmokos į pensijų fondą turi būti neapmokestinamos pajamų mokesčiais. Kol kas diskutuojama, kokia neapmokestinamųjų pajamų riba turėtų būti nustatyta. Siekiant mokesčių atidėjimo principą įgyvendinti nuosekliai, nuo pajamų mokesčio turi būti atleidžiamos visos asmens įmokos į pensijų fondą - neribojant nei sumos, nei į kieno sąskaitą mokamos įmokos. Jei norima išvengti dvigubo apmokestinimo ir mokesčių atidėti, tokią nuostatą tiesiog būtina įtvirtinti. Be to, visos įmokos į pensijų fondą turi būti atleidžiamos nuo socialinio draudimo įmokų. Dėl šios nuostatos vieningos nuomonės nėra.

1998 metais mokesčių našta Lietuvoje siekė 35 procentus. Tai reiškia, kad vidutiniškai trečdalis pajamų yra paimama iš žmonių perskirstymui. Apie 30 procentų šio perskirstymo sudaro socialinio draudimo įmokos. Tikimybė, kad žmogus turės pakankamai lėšų sukaupti pensijai ir užsitikrinti pilnavertę senatvę, jei mokesčių našta nemažės, yra maža. Lietuvoje vykdoma biudžeto reforma yra tinkamas būdas ir metas įtvirtinti nuoseklią mokesčių naštos mažinimo kryptį. Deja, vykdoma biudžeto reforma apsiriboja biudžeto sudarymo formos pakeitimu - nuo funkcijų finansavimo pereinama prie programinio biudžeto formavimo. Realių prielaidų mokesčių naštai sumažinti vykdoma biudžeto reforma nesudaro. Tačiau visuomenėje bręsta suvokimas mintis ir ieškoma būdų, kaip apriboti valstybės išlaidas ir sustabdyti jų augimą. Yra siūlymų įstatyme įtvirtinti maksimalias biudžeto išlaidas, lyginant jas su BVP arba absoliučia suma. Tokiam žingsniui šiandieninė valdžia dar nesiryžta.

2.5. Bendraekonominės pensijų reformos prielaidos

Lietuvos ekonomika, vertinant bendrąjį vidaus produktą, pradėjo augti nuo 1995 metų. 1995 metais augimas buvo 3.3, 1996 - 4.7 procentai, 1997 metais BVP padidėjo 5.6 procentais, 1998 metais BVP padidėjo 5,7 procentai, o 1999 metais dėl Rusijos krizės poveikio sumažėjo.

Griežta pinigų politika sąlygojo, kad infliacija Lietuvoje nuolat mažėjo: 1995 metais ji dar buvo 37.5 procentai, 1996 - 13.1, 1997 - 8.4, o 1998 - tik 2,4.

Pensijų reformai vykti ir pensijų fondams sėkmingai veikti būtina prielaida - patikimi pinigai. Šalies pinigų politika turi būti pastovi ir prognozuojama. Nuo 1994 metų balandžio 1 dienos Lietuvoje veikia valiutų tarybos sistema, nustačiusi fiksuotą lito ir dolerio kursą bei šimtaprocentinius užsienio valiutos ir aukso rezervus apyvartoje cirkuliuojantiems litams padengti. Valiutų tarybos principų įgyvendinimas sąlygojo infliacijos mažėjimą, palūkanų litais ir valiuta normos suvienodėjimą bei mažėjimą, pinigų politikos pastovumą ir patikimumą.

1997 metais Lietuvos bankas patvirtino Lietuvos banko pinigų politikos programą 1997 - 2000 metams, numatančią atsieti litą nuo dolerio. Programą numatyta įgyvendinti trimis etapais. Pirmajame etape, kuris baigėsi 1998 metų pradžioje buvo pradėtos diegti atviros rinkos operacijos - buvo organizuojami repo sandoriai, terminuotų indėlių aukcionai, pradėtos teikti lombardo ir vienos nakties paskolos. Šių instrumentų pagalba Lietuvos bankas stengiasi įtakoti palūkanų normas, suteikti bankų laisvų lėšų panaudojimo galimybę arba teikti likvidumo paskolas komerciniams bankams. Antrajame etape numatoma pakeisti Valiutų tarybos principus įtvirtinantį Lito patikimumo įstatymą, išplečiant į apyvartą išleistų litų padengimo galimybes dar ir vertybiniais popieriais, rediskontuotais vekseliais, paskolomis ir pan., šalia viso to mažinant padengimo procentą - nustatant jį tokį, kokio reikia "pinigų stabilumui palaikyti". Trečiajame etape numatoma litą susieti su Euro arba krepšeliu.

Akivaizdu, kad vykdant pensijų sistemos reformą ir pereinant prie privataus pensinio draudimo, 2-3 metų pinigų politikos ir pinigų stabilumo perspektyva yra nepakankama. Nepakanka "statyti" ant bendros valiutos įvedimo kortos, kadangi Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą klausimas yra daugiau negu neapibrėžtas. Jei pinigų stabilumas nebus garantuotas įstatymais valstybiniu lygiu, besisteigiantiems pensijų fondams teks patiems saugotis nuo valiutos pasikeitimo rizikos. Jiems tai gali būti gana sudėtinga, jei įstatymai nustatytų griežtus investicijų portfelio diversifikavimo reikalavimus, neleidžiančius draustis nuo valiutos pasikeitimo rizikos. Tikėtina, kad atsiradus poreikiui apsaugoti nuo valiutos kurso pasikeitimo rizikos, atsirastų išvestinių vertybinių popierių, skirtų šiam tikslui, pasiūla. Šiuo metu egzistuoja šešėlinė prekybos valiuta ateities sandorių rinka.

2.6. Politinės pensijų reformos prielaidos

Dauguma politinių jėgų, įskaitant TSLK, LCS, LLS pasisako už pensijų fondų įdiegimą. Pensijų fondų sistemos įdiegimo klausimas yra ir Vyriausybės programoje bei konkrečių priemonių plane. Pensijų fondų įdiegimui pritaria ir stambiausios darbdavių lobistinės grupės. Profsąjungos laikosi pasyviai.

Prognozuojant situaciją galima teigti, kad norint net ir pamažu atsisakyti valstybinio socialinio draudimo Sodros, pasipriešinimas gali kilti iš dabartinių pensininkų ir pagyvenusių žmonių. Tikėtina, kad jų nuomonės būtų labai paisoma, nes tai yra aktyviausių rinkėjų sluoksnis. Realus įsivaizdavimas, kaip turės atrodyti pensijų fondai, skiriasi. Dar labiau nuomonės išsiskiria kalbant apie tai, ar pensijų fondų sistema turi būti papildoma prie valstybinio socialinio draudimo, ar pamažu turi pradėti jį išstumti. Optimistiškiau nuteikia tik tas faktas, kad bent nesijaučia rimto spaudimo didinti Sodros išmokas įmokų kėlimo sąskaita. Situacija yra tokia, kad nei vienoje iš minėtų grupių, įskaitant ir Vyriausybę, dar nėra suformuluota nuoseklesnė pozicija dėl pensijų fondo ir būsimos pensijų sistemos. Aiškesnę nuomonę, ypač dėl valstybinio draudimo mažinimo ar

atsisakymo, galbūt vengiama suformuluoti vien dėl didelės rinkėjų dalies ypatingo jautrumo šiai problematikai.

Lietuvos valdžiai pensijų fondų sistemos sukūrimo atžvilgiu didelę įtaką daro Pasaulio Bankas, kuris nuolat teikia rekomendacijas šioje srityje bei planuoja susieti paskolų suteikimo klausimą su pensijų fondų įstatymu, konkrečiais jo principais bei pensijų fondų veiklos aplinka. Valstybės tarnautojai ir įvairios institucijos labai nedideliu mastu yra įtraukti į problematikos nagrinėjimą, todėl daugelis jų nuomonės arba neturi, arba turi labai abstrakčią nuomonę. Išskirtinos grupės - VPK, kuri pasisako už kaupiamuosius skaidriais principais grindžiamus pensijų fondus, bei Valstybinė draudimo priežiūros tarnyba, kuri taip pat pasisako už kaupiamuosius pensijų fondus bei už kaupimo ir anuitetų mokėjimo atskyrimą.

2.7. Psichologinės pensijų reformos prielaidos ir poreikio kaupiamosioms pensijoms identifikavimas

Didžioji dalis vyresniojo amžiaus Lietuvos žmonių praktiškai nieko nenuotokia apie privačius pensijų fondus ir galimybę užsidirbti privačią pensiją, visas viltis gauti pensiją sieja su Sodra ir, galbūt, jos pataisymu. Daug jaunesnių žmonių yra itin skeptiškai nusiteikę valstybinio socialinio draudimo atžvilgiu ir praktiškai nesieja savo apsirūpinimo senatvėje su šia sistema. Tačiau apie institucijas, padedančias sukaupti lėšas pensijai, taip pat mažai galvojama. Ryžtas imtis atsakomybės už savo gyvenimą, įskaitant ir apsirūpinimą senatvėje, taip pat didesnis yra tik tarp aktyvaus jaunimo ir vidutinio amžiaus žmonių. Ko gero, tai, jog ne valdžia, o pats žmogus turi rūpintis savo pensija, būtų didelis psichologinis šokas Lietuvos visuomenei.

Tai, jog poreikis pačiam pasirūpinti senatve pasinaudojant institucija, nėra itin gajus, rodo tai, kad draudimo bendrovių siūlomą pensijos draudimą yra nusipirkę labai nedaug (kiek???) žmonių. Kita vertus, tokio draudimo siūlymas rodo bent potencialų poreikį ir verslo pasirošimą

pasiūlyti paslaugas. Dalis bankų, finansų maklerių įmonių ir draudimo bendrovių taip pat labai suinteresuoti privačiais kaupiamaisiais pensijų fondais ir planuoja užsiimti šiuo verslu, kai tik tam bus sudaryta teisinė ir mokestinė aplinka.

Remiantis LLRI atlikta ekspertų apklausa, neabejotinai daugiau nei 10 procentų visų piniginių pajamų namų ūkiai Lietuvoje skiria investicijoms ir taupymui, be to, prognozuojamas šios dalies augimas. Taigi, pensijų fondai galėtų pretenduoti į dalies šių lėšų valdymą.

2.8. Teisinės pensijų reformos prielaidos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnis teigia, kad "valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas ...". Taigi, Konstitucija neleidžia valstybei visiškai pasitraukti iš pensijų sistemos, nors ir neteigia, kokios konkrečiai pensijos turi likti valstybės žinioje bei kokiomis sąlygomis jos laiduojamos.

Šiuo metu problema yra ta, kad Lietuvos Respublikos įmonių įstatymai yra visiškai nepritaikyti kaupiamųjų pensijų fondų veiklai. Be specifinių tik pensijų fondams taikomų taisyklių, egzistuoja problemos, susijusios su neaiškiais kompetencijos padalinimais tarp juridinio asmens organų, atsakomybe už nesąžiningus juridinio asmens organų veiksmus. Be to, Lietuvoje nėra išplėtotas patikėjimo teisės ("trust") institutas, pagal kurį veikia dauguma Vakarų valstybių fondų. Įmonių teisė apskritai nėra labai lanksti ir pritaikyta specifiniams santykiams. Dar mažiau lankstumo yra taikant įmonių teisės normas teismuose.

Draudimu paremtos pensijos bei įmonių pensijos gali egzistuoti ir esminių teisinių kliūčių joms nėra.

2.9. Techninės pensijų reformos prielaidos

Techninių kliūčių įgyvendinti pensijų reforma nėra. Naivu galvoti, kad privačios įmonės nesugebės atlikti uždavinio, kurį dabar vykdo valstybinis fondas. Juo labiau, kad Lietuvoje finansinės patirties yra sukaupta pakankamai: veikia komerciniai bankai, draudimo bendrovės, investicinės bendrovės, turinčios patirties ir mechanizmus valdyti paskolų, draudimo bei investicijų riziką. Pensijų fondai pasaulio rinkoje taip pat nėra naujadarai, kurių veikimą dar tik reikėtų patikrinti, todėl visada galima šią patirtį perimti tiek, kiek ji yra naudinga.

2.10. Išvados

Dabartinė pensijų sistema yra finansiškai visiškai nepatikima ir neturinti perspektyvos. Iki šiol vykdytos pensijų reformos nepasiekė savo iškeltų tikslų ir visiškai neišsprendė senatvės finansavimo problemų. Būtina keisti pensijų sistemos prigimtį, padaryti ją kaupiamą ir nepriklausomą nuo valdžios.

Vis didesnę spaudimą pensijų sistemai daro šalies demografija ir su tuo pay as you go principais paremta sistema yra nepajėgi susidoroti. Priimtas pensinio amžiaus didinimas yra tik laikina priemonė, šiek tiek padėsianti mažinti socialinio draudimo deficitą trumpame periode, bet ne ilgame.

Stipriai susiejus įmokas su būsimomis išmokomis tikėtasi, kad sumažės šešėlinė ekonomika, daug dirbančiųjų legalizuosis, ims mokėti įmokas senatvės pensijai, tačiau taip neįvyko - žmonės nepasitiki socialiniu draudimu ir nėra linkę juo draustis. Visai vengiama mokėti dideles socialines įmokas, kurios suvokiamos pirmiausia kaip mokestis. Kadangi socialinis draudimas paremtas tikrais draudimo principais, o yra tik perskirstymo mechanizmas, siekiantis sukurti draudimo iliuziją, tai šios įmokos iš tiesų gali būti laikomos dar vienu, mokesčiu. Tokį suvokimą tik patvirtina tai, kad:

- daugelis žmonių moka įmokas daug didesnes nei reikėtų jų pačių pensijai finansuoti;
- įmokos mokamos ir tada, kai teisė į pensiją jau yra įgyta (pvz., dirbančių pensininkų atveju);
- yra apribojimai ("lubos") išmokoms, bet ne įmokoms: uždirbantys daugiau moka daugiau, nors jie negauna daugiau išmokų už šias papildomas įmokas;
- dalis apdraustųjų galų gale negauna jokios pensijos, nors ir yra mokėję įmokas (pvz., per trumpas jų draudimo stažas).

Aktuariškai yra paskaičiuota, kad jei socialinio draudimo įmokos būtų kaupiamos, o ne perskirstomos, apdraustųjų asmenų pensijoms finansuoti jų reikėtų kur kas mažesnių nei yra mokamos dabar (apie 10 proc. vietoje 25). Taigi, dalis asmens įmokų yra tiesiog prarandama (už jas negaunama jokių išmokų), todėl jas galima laikyti mokesčiu.

Socialinės įmokos labai išpučia darbo jėgos kaštus, stabdo įmonių konkurencingumą. Darbdaviams, kurie moka didesniąją įmokų dalį, tai yra tikrai mokestis ir mokestis darbo jėgai, baudžiantis už naujų darbo vietų kūrimą. Be to, esant tokiai sistemai, darbuotojas nėra savarankiškas, jis tampa tarsi darbdavio "įkaitu", nes būsimoji pensija visiškai priklauso nuo darbdavio įmokų mokėjimo.

Nors vykdant reformą buvo siekta atstatyti pensijų diferenciaciją ir tuo pačiu deklaruojamą socialinį teisingumą, šios sistemos rėmuose tai pasirodė neįgyvendinama. Pensijų diferenciaciją tuoj pat imta riboti, nes ji pasirodė finansiškai nepakeliama socialinio draudimo biudžetui, nors įmokos socialiniam draudimui liko neribojamos. Pensijų formulė yra stipriai perskirstomoji. Taigi, socialinio draudimo pensijos negalima laikyti pensija, "uždirbta" mokant įmokas, nes ji labai priklauso nuo politikų valios - pensijų įstatymai nuolat keičiami neatsižvelgiant į duotus pensijų pažadus.

Dirbtinis pensijų finansavimo šaltinių atskyrimas (socialinio draudimo ir valstybės biudžetai) ir iliuzinė išmokų priklausomybė nuo įmokų leidžia išlaikyti ir pateisinti privilegines pensijas tam

tikroms gyventojų grupėms. Susidaro galimybės ir didelis potraukis vieniems mokesčių mokėtojams gauti išmokas kitų sąskaita. Šios kategorijos pensijų gavėjų skaičius vis didėja. Nenuostabu, kad pasitikėjimo socialiniu draudimu visuomenėje nėra - pati ši sistema skatina vengti įmokų ir plečia šešėlinę ekonomiką. Ji turi ir kitų neigiamų pasekmių - įmokos socialiniam draudimui mažina žmonių pajamas, jie mažiau gali iš tiesų investuoti ir taupyti patys. Tai sumažina kapitalo pasiūlą šalyje ir tuo pačiu ekonomikos augimą.

Apskritai, kyla abejonių, ar veikianti socialinio sistema atlieka pensijų sistemos vaidmenį. Dėl stipraus persikirstymo ji neužtikrina pakankamų pajamų senatvėje. Ji taip pat nesuteikia ir tam tikro saugumo, nes išgaliojus naujojo pensijų įstatymo reikalavimams tik pusė pensinio amžiaus Lietuvos gyventojų turės teisę gauti valdišką pensiją. Kyla klausimas, kam ji tokia reikalinga, jei senų žmonių aprūpinimo našta teks dalytis su valstybės biudžetu. Tampa aišku, kad pensijų sistemos principus būtina skubiai keisti ir kurti efektyvų senatvės apsaugos būdą, neiškraipantį žmonių iniciatyvų ir visos ekonomikos augimo.

Būtiniosios prielaidos tokiai reformai yra pribrendusios, žinomos problemos, kurias reikėtų išspręsti, kad naujoji sistema būtų patikima. Visų pirma, būtina užtikrinti lėšų saugumą tiek bankuose, tiek kituose finansiniuose tarpininkuose, vykdančiuose operacijas su pensijų fondų lėšomis. Viena iš sudedamųjų ir nepakeičiamų reformos dalių turėtų būti valstybės biudžeto reforma, mažinanti mokesčių našta rinkos subjektams ir piliečiams. Stabilūs pinigai taip pat yra sėkmingos kaupiamosios veiklos laidas.

Tokia pensijų reforma yra ilgalaikė, vykdoma žingsnis po žingsnio, kartu keičiant ir kitas susijusias sritis. Šiems tikslams pasiekti reikalingas ir politinių jėgų sutarimas, užtikrinantis pagrindinių reformos nuostatų stabilumą.

3. PASAULINĖ PENSIJŲ FONDŲ PRAKTIKA IR PATIRTIS

3.1. Pensijų fondo sąvoka Europos Sąjungos dokumentuose

Europos Sąjungos dokumentuose nėra nusistovėjusios pensijų fondų (toliau - PF) sąvokos. Tai kyla pirmiausia iš PF prigimties dvilypumo: PF yra siekianti pelno organizacija, kuri kartu turi nesiekiančios pelno institucijos statusą. Taigi neaišku, ar PF yra įmonė ir kokios tada taisyklės jiems turi būti taikomos. Tvirtu sutarimo dėl apibrėžimo nėra, tačiau pagal Europos Sąjungos Sutartį 58, 85, 86 straipsnius PF yra įmonės.

Apibrėžimas: Ne pelno organizacija, valdanti schemą, papildančią pagrindinę privalomąją schemą, veikianti kaupimo principu, tačiau pagal taisykles, nustatytas valstybinės valdžios, yra ekonominis vienetas (įmonė).

("A non profit organization managing a scheme to supplement a basic compulsory scheme, operating according to capitalisation but under rules laid down by public authorities is an economic undertaking")

Tačiau valdiška socialinė apsauga aiškiai išskiriama ir nelaikoma įmone: organas, valdantis privalomąją socialinę apsaugą, nėra įmonė ("a body managing a statutory social security function is not an undertaking.")

Specialių Europos Sąjungos direktyvų dėl PF nėra. Yra tik bendras reikalavimas dėl laisvo asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimo. PF investicijų apribojimai, atrodytų, prieštarauja laisvam kapitalo judėjimui, tačiau yra išlyga (73d*): laisvas kapitalo judėjimas turi būti taikomas nepažeidžiant MS (šalių narių) teisių imtis visų reikalingų priemonių nacionalinių įstatymų pažeidimo prevencijai tinkamai prižiūrint finansines institucijas.

Pagrindiniai reikalavimai PF Europos sąjungos dokumentuose:

1. Išankstinė PF autorizacija (licencijavimas).
2. PF lėšų atskyrimas nuo sponsoriaus organizacijos.
3. PF investicijos laikantis apskraus žmogaus ("prudent man") taisyklių.

Maždaug nuo 1990 m. PF pradėdami išskirti iš kitų finansinių institucijų. 1991m. buvo paruošta PF direktyva, tačiau ji nebuvo priimta. 1995m. gegužės mėn. buvo pasiūlyta Europos Tarybos direktyva, užtikrinanti migruojančių darbininkų (realizuojančių judėjimo laisvę) papildomų pensijų teises. Ji taip pat nebuvo priimta. 1996m. pavasarį sudarytos "Interservices" grupės papildomoms pensijoms nagrinėti.

Europos Sąjungos dokumentuose naudojama "pensinio aprūpinimo institucijos" sąvoka. Tai institucija arba fondas: kita nei įstatymiškai nustatytos socialinės apsaugos įstaiga, įsteigta atskirai nuo bet kurios remiančiosios organizacijos su tikslu teikti papildomas pensines išmokas sudaranti investuojamus rezervus.

3.2. Pensijų fondų istorija

Išsivysčiusiose šalyse PF vystėsi kaip darbdavių užtikrinamos profesinės pensijos. Pirmiausia jos teiktos valstybės tarnautojams (ne visada jos buvo fondinės). Privatūs darbdaviai steigė kaupiamąsias pensijas, nes kitaip būtų sunku išlaikyti pažadus - PAYG netiktų - turi būti stabilus ir ilgalaikis gyvavimas.

Šios schemas buvo labai nevienodos - ne visi darbuotojai apimti, skirtingos sąlygos gauti pensiją, pensijos dydis. Darbdaviai jas naudojo kaip kvalifikuotos darbo jėgos išlaikymo, lojalumo ugdymo instrumentą. Pensijos buvo traktuojamos kaip atsitiktinės išmokos, o ne darbuotojų teisės. Po II pasaulinio karo daugelyje šalių įmokos ir investicijų pajamos PF tapo neapmokestinamos. Tai pradėta laikyti atidėta darbo užmokesčio dalimi, geru pakaitalu atlyginimams (nes kitos santaupos

tokių privilegijų neturėjo ir neturi). Todėl profesiniai PF labai išplito. Tuo pačiu imta daug daugiau juos reguliuoti. Viena iš priežasčių - darbdaviai turėjo daug daugiau informacijos nei apdraustieji, todėl galėjo manipuliuoti - atleisti prieš pat įgyjant teisę į pensiją, rizikingai investuoti. Atsiranda dviguba rizika prarasti darbą ir pensiją. Tai ypač svarbu, jei valstybinės pensijos yra orientuotos į tai, kad dar yra papildomos pensijos. Gali kilti socialinių pasekmių, kurias teks gesinti valdžiai. Daugėjant reguliavimų ir stiprėjant darbo jėgos mobilumui, darbdaviams apibrėžtų išmokų planai darosi vis mažiau patrauklūs ir sunkiau administruojami. Dėl didelio reguliavimo pensijų planai įmonėse beveik suvienodėjo ir yra nebe taip lanksčiai pritaikomi individualiems įmonės poreikiams. Todėl vis daugiau darbdavių pereina prie apibrėžtų įmokų schemų, kur investicijų riziką neša dirbantieji, arba pensijų administravimą perduoda išoriniams valdytojams.

Šalia darbdavių schemų yra individualios sąskaitos senatvei. Jos gali būti atidaromos bet kurioje finansinėje institucijoje. Šios įmokos taip pat gauna mokesčių atidėjimą, kol kaupiama. Tokios sąskaitos jau veikia tik DC principu ir jų turėtojui dažnai leidžiama pasirinkti kelias investavimo strategijas.

Dabar vienas iš keturių pensininkų ir vienas trečdalis dirbančiųjų OECD šalyse turi papildomą pensiją. Nuo to, kaip sutvarkytas PF, dažnai priklauso, ar jam bus taikomos mokesstinės lengvatos. Taip pat galimybė pereiti iš valstybinės pensijos į privačią (kaip yra Didžiojoje Britanijoje ir Japonijoje).

Šveicarijoje nuo 1985 profesinės pensijos yra kaupiamosios ir privalomos. Kiekvienas darbdavys turi turėti savo pensijų fondą arba prisijungti prie jau veikiančio. Iš tiesų toks reikalavimas įteisino jau senai egzistuojančią stambių firmų praktiką, o smulkios firmos ir dabar dar nėra visos apimtos. Australijoje tokios pensijos tapo privalomomis nuo 1991m.

Danijoje ir Olandijoje profesiniai planai yra kuriami šakų lygyje kaip kolektyvinių susitarimų rezultatas. Jie yra privalomi visoms šakos įmonėms.

Jungtinėje Karalystėje yra unikali praktika, kai galima išeiti iš valstybinės pensijų sistemos antrosios dalies, jei užtikrinama ne mažesnė privati pensija, nei būtų valdiška. Vėliau buvo suteikta teisė pereiti ir į individualią schemą, ne tik darbdavio.

3.3. Tradicijos ir specifika

Pradėjus reguliuoti profesinius pensijų fondus ir siekiant riboti riziką, kai įmonės lėšos laikomos kartu su pensijų fondo lėšomis, PF lėšos buvo atskirtos į atskirą juridinį vienetą. Anglosaksiškoje tradicijoje tai "Trust". Tai pinigų kaupyklos, valdomos pasitikėjimo teise. "Trustą" valdo patikėtiniai - "trustees". Kadangi profesinių schemų dauguma veikia apibrėžtų išmokų principu, t.y. darbdaviai turi vykdyti pensijų pažadus, tai jie ir skiria PF valdytojus - "trustees". Šie samdo profesionalius investicijų menedžerius. Pats PF nesiekia pelno sau kaip organizacijai, o tik savo nariams ("trustees" dažnai net negauna atlyginimo). Taip PF prilyginamas ne pelno organizacijai. Tuo PF skiriasi nuo draudimo įmonės, kuri turi savo savininkus ir siekia pelno.

Dažnai Lietuvoje galvojama, kad PF turėtų būti ne pelno organizacijos. Tačiau pagal mūsų teisinę ne pelno organizacijų sąvoką toks juridinis statusas netinka. Ne pelno organizacija gali turėti pelno, bet negali jo niekaip skirstyti (taip pat ir savo nariams), o tik dėti į tolesnį organizacijos vystymą. Iš anglosaksiškos tradicijos eina ir apdairaus žmogaus ("prudent man") taisyklė. Tai įpareigojimas veikti sumaniai, rūpestingai ir kruopščiai. Ši taisyklė nusako būdą, kuriuo turi veikti patikėtinis, bet nekalba apie tai, ką konkrečiai jis turi daryti arba ne daryti - nėra nei leidimų, nei draudimų. Trustees yra įpareigoti veikti PF narių labui ir jie baudžiami, jei nerūpestingai ar neapdairiai vykdo savo pareigas.

"Trustai" daugiausia kuriami uždari įmonėse, kai darbdavys sprendžia PF valdymą, o dirbantysis neturi galimybių pasirinkti. Dabar vis dažniau pereinama prie atvirų pensijų fondų, kuriuose draustis rinktųsi dirbantysis. Taip žymai padidėtų pensijų fondų efektyvumas, nes

dirbantieji pereitų iš vienu PF į kitus, prastai dirbantys PF nebūtų išlaikomi. Būtų pasirenkami geresni sprendimai. Atviri PF jau būna įvairesnių juridinių formų - akcinės bendrovės (Danijoje, tiesa be dividendų), fondai ("foundations") - Šveicarijoje. Vokiečiai turi savo specifinę PF sistemą "book reserve", kai išpareigojimai pensininkams atsispindi tik įmonės balanse, bet realiai pinigai nėra atskirai kaupiami. Pensijos finansuojamos iš eilinių įmonės įplaukų. Atidėjimai pensijoms gauna mokesťines lengvatas ir jie pasilieka įmonėje - tai labai patogus būdas finansuoti įmones. Tačiau ne visada šios investicijos būna pačios geriausios - nors kaip tik vokiečiai sako, kad įmonė tai geriausia žino. Tokia pensijų "book reserve" sistema iš dalies gali būti paaiškintas Vokietijos pokarinis suklestėjimas ir vokiečiai siūlo šį būdą ir transitinėms šalims, kurioms reikia pakelti savo pramonę. Tačiau šalia book reserve sistemos yra ir kitų dalykų Vokietijoje, kurie padeda šiai sistemai gyvuoti - pirmiausia pačios įmonės valdomos visai kitaip, čia dalyvauja bankai. Lietuvoje ar kitose postkomunistinėse šalyse tai būtų gana pavojingas būdas, nes net tos įmonės, kurios atrodo labai pajėgios, staiga turi finansinių sunkumų. Būtų smarkiai rizikuojama pensijomis. Vokietijoje apie 58 proc pensijų yra finansuojama "book reserve". Iš esmės tai yra ta pati "pay-as-you-go" sistema, tik įmonėje.

Garsi yra Singapūro Taupomojo fondo (Provident fund) praktika. Tai iš esmės socialinio draudimo fondas, tačiau tvarkomas kaupiamuoju principu. Jame visi šalies gyventojai turi sąskaitas pensijai, sveikatai, namams statyti, užmokėti už mokslą. Draudimasis šiame fonde yra privalomas - atskaitoma 40 proc. algos. Taupomasis fondas yra valdomas valstybinės agentūros.

1981 m. Čilė įvykdė pensijų reformą, kuri turėjo didžiulės įtakos visam pasauliui. Čia visa pensijų sistema buvo privatizuota - ne tik sąskaitos privačios ir perskirstymas minimalus (tik invalidumo ir našlių pensijų atveju), bet ir valdoma visiškai privačiai, prižiūrint valdiškai agentūrai. Patys pensijų fondai tarsi susideda iš dviejų dalių - tai fondas, kuriame kaupiami pinigai, ir jį valdanti įmonė. Šie du vienetai yra juridiškai atskirti. Fondas tai yra "foundation", o valdymo įmonė yra akcinė bendrovė (Administradoras des Fondos des Pensiones). Taip atskyrus lėšas, išsaugomas

PF lėšų neliečiamumas. Per reformos metus 3 AFP žlugo, bet nežlugo nei vienas PF. Jų valdytos lėšos buvo perskirstytos kitiems PF ir kitoms AFP. Viena valdymo įmonė gali turėti tik vieną PF - dėl sistemos paprastumo ir lengvumo kontroliuoti. Taip pat ir vienas apdraustasis vieną sąskaitą. Čia sistema konkurencinė - galima laisvai pereiti iš vieno fondo į kitą kas pusę metų. Valdymo įmonės gyvena iš komisinių mokesčių. Tai ir privalumas, ir trūkumas. Darbdavių fondų nėra, visi fondai atviri, juos pasirenka apdraustasis, darbdaviui įmokos neprivalomos. Visi komisiniai turi būti vienodi visiems klientams, tačiau tai užkerta kelią grupiniams kontraktams ir nuolaidoms. Anuitetai įsigijami tik draudimo rinkoje - PF jų nemoka, tik kaupia. Kitos Lotynų Amerikos šalys - Argentina, Peru, Bolivija, Kolumbija, Meksika - taip pat eina Čilės keliu.

3.4. Reformos Rytų ir Centrinės Europos šalyse

Kartu su visos ekonomikos reformavimu, keičiamos ir socialinės apsaugos, ypač pensijų, sistemos. Šios šalys susiduria su ypač dideliais sunkumais. Visuomenės senėjimas, kuris būdingas ir išsivysčiusiems šalims ir dėl kurio jos taip pat galvoja daryti reformas, dar labiau komplikuojamas perėjimo sunkumais - mokesčių vengimu, įmonių bankrotais, nedarbo išaugimu, pramonės restruktūrizavimu. Rytų ir Centrinės Europos šalys yra dar net palankesnėje situacijoje daryti reformas, nes jų valstybinės pensijų sistemos baigia sugriūti.

Pionierės čia yra Vengrija ir Čekija, pradėjusios reformas nuo 1994 m. Jos pasirinko visiškai skirtingus modelius. Čekijos PF yra akcinės bendrovės, Vengrijos - savitarpio pagalbos fondai.

Šiuo metu pensijų aprūpinimu nepatenkinti visi - ir išmokų gavėjai, ir įmokų mokėtojai, ir politikai, ir Sodros darbuotojai. Pensininkai nori didesnių pensijų, įmokų mokėtojai - mažesnių įmokų, politikai norėtų pakelti pensijas, bet įmokų neužtenka ir dabartiniams įsipareigojimams vykdyti - taigi, žadėti aukštesnes pensijas darosi vis labiau rizikinga. Sodra norėtų turėti daugiau galių spręsti dėl įmokų ir išmokų dydžių. Ši norų grandinė yra visiškai suprantama - t.y., natūralu

norėti daugiau gauti bei duoti, kai skirstomi pinigai ne tavo, mažiau mokėti, kai pinigai skiriami ne tau, natūralu norėti daugiau galių spręsti, kai esi atsakingas už darbo atlikimo sėkmę.

Tačiau nesant šioje grandinėje privačių verslo subjektų, turinčių motyvaciją veikti siekiant sau gerovės, skirtingų interesų konfliktui spręsti nėra rinkos priemonių. Taigi lieka tik prievartinės priemonės: pakelti privalomas įmokas, sumažinti išmokas, perkelti dalį naštos darbdaviui ir pan.

Reikia suvokti, kad kai pinigų kiekis yra baigtinis (o jis toks visada) nepriklausomai nuo dalintojų talentų ir geranoriškumo, padalinti taip, kad visi liktų patenkinti neįmanoma. Taigi, belieka tikrai mažinti dalinimą - t.y., sudaryti prielaidas žmonėms patiems kiekvienam asmeniškai kaupti ar kitaip taupyti savo pensijai ir taip išvaduoti dalintojus nuo pagrįsto ir neišvengiamo žmonių nepasitenkinimo.

Nors pasiūlymai reformuoti pensijų sistemą Lietuvoje ne naujiena, bent jau Laisvosios rinkos institutas tai siūlo jau nuo 1993 metų, iki šiol nebuvo politinės valio tai pripažinti oficialiai. Todėl buvo palankios prielaidos susiformuoti atitinkamai žmonių nuomonei. Daugelis tiki (ir liūdniausia, kad tarp jų yra ir politikų), kad Sodros reikalai "susitvarkys" - reikia tik pakelti tarifą ir sulaukti ekonomikos pakilimo. Tačiau karti tikrovė yra ta, kad savaime socialinio draudimo reikalai tik blogės. Dėl pagrindinių dviejų priežasčių: politinės rizikos, kad išmokos bus didinamos, neatsižvelgiant į įplaukas ir dėl visuomenės senėjimo. Taigi, esamą sistemą keisti reikia, bet juo vėliau pradėsime, juo didesnius nuostolius patirsime.

2000 m. balandžio 6 d. Seimas priėmė rezoliuciją dėl pensinio aprūpinimo reformos, beveik po savaitės Vyriausybė pritarė pensijų sistemos reformos koncepcijai, numatančiai privalomojo kaupiamojo draudimo pensijų, valdomų privačių pensijų fondų, sistemos įvedimą, nedidinant pensijų draudimui skiriamo tarifo. T.y., dalį socialinio draudimo tarifo pervedant kaupimui pensijų fonduose. Seimo rezoliucijoje teigiama, kad pensijų reforma turi būti pradėta 2002 m. sausį. Iki to laiko turi būti parengti visi reformai reikalingi teisės aktai bei atlikti kiti parengiamieji darbai. Svarbu pažymėti, kad rezoliucijoje įtvirtinta nuostata pensijų reformai finansuoti skirti dalį

privatizavimo lėšų. Neramina tik tai, kad ta dalis nenurodyta, todėl yra tikimybė, kad ta dalis gali būti labai maža.

3.5. Šiek tiek apie reformos turinį

Vyriausybės patvirtinta Pensijų reformos koncepcija, kurią parengė Pensijų reformos grupė, numato tripakopę pensijų sistemą:

- ✓ I pakopa - einamųjų įmokų-išmokų pensijos (t.y., dabartinis valstybinis socialinis draudimas),
- ✓ II pakopa - privalomasis kaupimas privačiuose pensijų fonduose ir
- ✓ II pakopa - savanoriškas kaupimas arba draudimas.

Privalomojo kaupimo privačiuose pensijų fonduose įvedimas būtų labai naudingas. Privati pensijų sistema, paremta lėšų investavimu, užtikrintų didesnes išmokas, esant toms pačioms ar net mažesnėms įmokoms. Padidėtų žmonių motyvacija kaupti senatvei. Kaupimu paremta pensijų sistema yra labai reikalinga ir šalies kapitalo rinkai. Jos sukūrimas sudarytų prielaidas atsirasti naujoms finansinėms paslaugoms, stiprėti privatiems kapitalo rinkos dalyviams, didėti taupymo bei investicijų galimybėms.

Tiesa, kalbant iš principo, geriausia būtų, kad kaupimas pensijai nebūtų privalomas. Juk kiekvienas suaugęs žmogus suvokia, kad jis pasens, ir kad senatve reikia pasirūpinti iš anksto. Yra įvairių taupymo senatvei būdų, ne tik kaupiamieji pensijų fondai: galima gyventi iš santaupų, draustis, tikėtis, kad senatvėje busi darbingas ir gyvensi iš darbo pajamų ir pan. Šia prasme visai nereikėtų versti žmonių investuoti būtent į pensijų fondus.

Tačiau mes nesame tuščioje vietoje. Šiandien šalia žmogaus ir jo darbdavio, nuo kurių dažniausiai priklauso sprendimas pensijos "uždirbimo" būdo, yra Sodra ir 34 proc. privaloma socialinio draudimo įmoka. Tai keičia klausimą apie privalomą kaupimą iš esmės. Šiandien turint privalomą perskirstymą, kaupimas, nors ir privalomas, būtų daug geriau. Gal būt tai yra vienintelis realus būdas susiaurinti dabartinį valstybinį socialinį draudimą ir bent jaunesniems darbo rinkos dalyviams suteikti viltį, kad padidinto tarifo ar naujų žiaurių akcijų grėsmė netrukdyt jiems dirbti taip, kaip šiandien tai trukdo dabartiniams darbdaviams bei darbuotojams.

Todėl autorius palaiko privalomojo kaupimo įvedimą, atskiriant dalį dabartinės socialinio draudimo įmokos tarifo, ir pasisako, už tai, kad ta kaupimui skiriama dalis būtų kuo didesnė, o reforma apimtumų platesnius gyventojų sluoksnius ir būtų pradėta kuo greičiau.

Pagrindinė šios reformos kliūtis - atsirandantis papildomas trūkumas lėšų dabartinėje Sodros sistemoje. Amžinas klausimas, iš kur gauti pinigų. Kadangi klausimas apie pinigų buvimą ar nebuvimą neturi prasmės, o prasminga kalbėti tik apie preferencijas, tai neišvengiamai reikia revizuoti kitas valstybės išlaidas. Taigi reformos nulemtas deficitas turėtų būti dengiamas valstybei atsisakant dalies šiuo metu vykdomų funkcijų, siaurinant Sodros išsipareigojimus bei tikslingai nukreipiant šiam tikslui privatizavimo lėšas.

Privačių Kaupiamųjų fondų atsiradimas būtų pirmas žingsnis įvedant rinkos santykius socialinio aprūpinimo srityje. Kas leistų ateityje tikėtis padidėjusio šio sektoriaus efektyvumo ir didesnio žmonių socialinio saugumo.

Kadangi koncepcijoje pirmąją pakopą lieka dabartinė sistema, tai lieka ir visos dabartinės jos ydos: didelis perskirstymas, neefektyvumas, nepilnas, nors ir prievartinis darbo jėgos padengimas, finansinis negyvybingumas. Koncepcijoje minimos kai kurios šias problemas sumažinsiančios priemonės - tai pensinio amžiaus didinimas, pensijų ribojimas dirbantiems pensininkams, privileginių pensijų naikinimas. Šias priemones įgyvendinti būtina, tačiau tikėtinas didelis atskirų gyventojų grupių bei tam tikros pakraipos politinių jėgų pasipriešinimas. Taigi, jų įgyvendinimas

labai priklausys nuo būsimos porinkiminės Vyriausybės bei valdančiųjų politinių partijų supratimo ir valios.

Kadangi dabartinis socialinis draudimas su laiku apims mažesnius gyventojų sluoksnius, atsiras vis daugiau žmonių, kurie neturės teisės į jokią valstybės paramą senatvėje. Šiai problemai spręsti Socialinės apsaugos ir darbo ministerija siūlo įvesti Nacionalinę pensiją, kuri garantuotų nors ir minimalų, bet visų gaunamą pragyvenimo minimumą senatvėje. Ji faktiškai pakeistų dabartinės socialinio draudimo pensijos bazinę pensiją bet būtų teikiama iš bendrųjų mokesčių. Iš pirmo žvilgsnio nacionalinė pensija atrodo paprastas, skaidrus ir pigiai administruojamas mechanizmas kovojant su skurdu. Tačiau kažko čia akivaizdžiai trūksta.

O trūksta čia rinkos. Pagal tokią sistemą, kiekvienas žmogus, nepriklausomai nuo to, kaip uždirbo ir kaip leido pinigus visą gyvenimą, gaus minimalią garantuotą pensiją. Gali būti, kad žmogus ir taip turi pajamų ir turto, todėl neaišku kodėl mokesčių mokėtojai turėtų jį remti, vien dėl to, kad jis yra bendrapilietis sulaukęs garbaus amžiaus. Gali būti, kad žmogus visą gyvenimą nedirbo, o gyveno iš pašalpų arba dirbo šešėlinėje ekonomikoje ir nemokėjo mokesčių, todėl vėl neaišku, kodėl mokesčių mokėtojai turėtų jį remti. Reikalo esmės nekeičia tai, kad tokia nacionalinė pensija būtų minimalaus dydžio. Nes tikrai bus žmonių, kuriems ji bus vienintelis pragyvenimo šaltinis, taigi, ji turės būti pakankama pragyvenimui ir visuomet egzistuos spaudimas ją didinti. Nesant turto bei pajamų kriterijaus, norint šiek tiek pakelti skurdžiausių pensininkų pajamas, neišvengiamai jas didinti teks visiems.

Taigi, nacionalinė pensija, teikiama visiems gyventojams, sulaukusiems pensinio amžiaus, yra nors ir patraukli savo paprastumu, tačiau per brangi priemonė, kuri nesudaro prielaidų formotis žmonių atsakomybei už savo ateitį. Tai ypač aktualu šiandien Lietuvoje, kur požiūris, kad kažkas (o tas kažkas yra visi kiti, išskyrus mane patį) turi pasirūpinti mano senatve, gydymu, vaikų mokymu bei auklėjimu ir dar daugybe kitų asmeninės gerovės atributų. Skurdo sumažinimui reikėtų taikyti socialinės šalpos priemones. Ir nepaisant brangesnio administravimo (kaip jį atpiginti, galėtų būti

atskiros diskusijos tema), turėtų būti kiekvieno, pretenduojančio į valstybės paramą, turto bei pajamų patikrinimas. Valstybė tuomet turėtų "paskutinio gelbėtojo", o ne nuolatinio globėjo vaidmenį, o mokesčių mokėtojų pinigai būtų nukreipiami tikslingai - tik tiems žmonėms, kuriems jie gyvybiškai reikalingi.

Tačiau reali priemonė prieš skurdą yra ne minimali pensija, ir net ne valstybės parama. Vienintelė reali priemonė prieš skurdą yra ekonominis augimas. Šia prasme socialinė politika ir ekonominė politika yra viena. Kalbėdami apie ekonominio augimo veiksnius, grįžkime prie šio pranešimo pradžios, prie to ilgo sąrašo sričių, kuriose dar nėra rinkos. Visose jose žmogaus padėtis yra tarsi plaukimas šalia valtys, kuomet pats jos irkluoti negali - gali tik šaukti ant irkluotojų, spardyti į bortą arba ištiesus ranką prašyti valtyje sėdinčiųjų pagalbos. Todėl kiekvienas įlipęs į laivą ir gavęs į rankas irklą, mažina velkamųjų sąrašą ir didina savo bei kitų gerovę.

4. LR PENSIJŲ FONDŲ ĮSTATYMAS IR JO PAGRINDINĖS NUOSTATOS

4.1. Įstatymo paskirtis

Pensijų fondų kūrimosi Lietuvoje pagrindus apibrėžia Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymas, priimtas 1999 metų birželio 3 d.

Šis įstatymas sudaro teisinį pagrindą sukurti asmenų papildomo savanoriško pensinio apsirūpinimo (papildomo savanoriško socialinio draudimo) sistemą ir padidinti šioje pensijų sistemoje dalyvaujančių asmenų pajamų lygį senatvėje.

Įstatymas nustato pensijų programų sudarymo ir jų įgyvendinimo tvarką, pensijų fondų steigimo, leidimų pensijų fondų veiklai išdavimo ir panaikinimo sąlygas bei tvarką, šių fondų veiklos, reorganizavimo ir likvidavimo ypatumus, taip pat pagrindinius papildomo pensinio aprūpinimo valstybinio reguliavimo principus.

4.2. Pensijų fondo steigimo ir veiklos ypatumai

Pensijų fondas yra ribotos turtinės atsakomybės ūkio subjektas, besiverčiantis pensijų fondo veikla, už savo prievoles atsakantis tik nuosavu turtu. Pensijų fondas neatsako už valstybės prievoles, o valstybė neatsako už šio fondo prievoles, išskyrus atvejus, kai valstybė pati prisiima tokius įsipareigojimus.

Pensijų fondo veikla - finansinė-ūkinė veikla, kuria siekiama sukaupti senatvei papildomas gyventojų pajamas, pensijų sutarčių pagrindu renkant pinigines lėšas į pensijų fonde pensijų programų dalyviams atidarytas pensijų sąskaitas ir investuojant ar reinvestuojant šias lėšas į diversifikuotą investicijų portfelį bei šiame įstatyme ir pensijų programoje nustatytais sąlygomis jos dalyviams mokant pensijų išmokas.

Pensijų fondams taikomos Akcinių bendrovių įstatymo nuostatos, jei Pensijų fondų įstatymas nenustato kitaip.

Pensijų fondas steigiamas tik uždaruju būdu.

Pensijų fondas negali būti steigiamas ribotam laikui.

Be Akcinių bendrovių įstatyme nustatytų reikalavimų įstatams, pensijų fondo įstatuose turi būti nurodyta:

1) dalyvavimo pensijų programose, pensijų programų dalyvių išstojimo bei perėjimo į kitas programas tvarka;

2) dalyvavimo pensijų programose sustabdymo tvarka;

3) pensijų fondo lėšų atsargos, rezervai bei jų formavimo ir panaudojimo tvarka;

4) pensijų programų turto administravimo išlaidų padengimo tvarka;

5) pensijų programų tvirtinimo, pakeitimo ir nutraukimo tvarka;

6) auditoriaus rinkimo ir vidaus kontrolės tarnybų sudarymo tvarka;

7) pensijų programų vykdymo ataskaitų pensijų programų dalyviams, jų darbdaviams ir tretiesiems asmenims, mokantiems įmokas pensijų programos dalyvių naudai ir pasirašiusiems pensijų sutartis, pateikimo tvarka;

8) pensijų fondo pranešimų pateikimo pensijų programų dalyviams, jų darbdaviams bei tretiesiems asmenims, pasirašiusiems pensijų sutartis, tvarka;

9) investicinių pajamų, gautų iš pensijų programų turto, priskaičiavimo ir paskirstymo pagal pensijų programas tvarka.

Be Vertybinių popierių komisijos išduoto leidimo verstis pensijų fondo veikla draudžiama. Leidimas pensijų fondo veiklai gali būti išduotas naujai įsteigtam pensijų fondui ar jau veikiančiai bendrovei, kurios visuotinis akcininkų susirinkimas priėmė sprendimą verstis pensijų fondo veikla. Leidimui verstis pensijų fondo veikla gauti bendrovė pateikia Vertybinių popierių komisijai paraišką.

Pensijų fondams nustatomi šie veiklos riziką ribojantys normatyvai:

- 1) kapitalo pakankamumo;
- 2) likvidumo;
- 3) maksimalios atviros pozicijos užsienio valiuta.

Normatyvų dydžius, apskaičiavimo metodiką ir informacijos apie normatyvų vykdymą pateikimo periodiškumą nustato Vertybinių popierių komisija.

Pensijų fondas negali užsiimti jokia kita veikla, išskyrus tą, kuri susijusi su pensijų fondo veikla. Pensijų fondui draudžiama:

- 1) suteikti paskolas, garantuoti ar laiduoti už kitą asmenį dėl jo prievolių įvykdymo;
- 2) imti paskolas, išskyrus trumpalaikes (iki 1 metų) likvidumui palaikyti, kurių dydis negali viršyti 10 procentų pensijų fondo nuosavo kapitalo dydžio;
- 3) įkeisti turimus vertybinius popierius ar kitą turtą, išskyrus šios dalies 2 punkte numatytą išimtį, kai trumpalaikės paskolos grąžinimas užtikrinamas pensijų fondui priklausančių vertybinių popierių ar kito turto įkeitimu;
- 4) įsigyti ir turėti vertybinių popierių ar kito turto, dėl kurių būtų pažeisti diversifikuotam investicijų portfeliui keliami reikalavimai, išskyrus naujai steigiamą pensijų fondą, kuris 6 mėnesius nuo leidimo pensijų fondo veiklai gavimo dienos gali nesilaikyti diversifikavimo reikalavimų;
- 5) dalyvauti organizacijose, kurių narių turtinė atsakomybė už organizacijos prievoles yra neribota;
- 6) būti įmonių steigėju;
- 7) leisti obligacijas;
- 8) prisiimti įsipareigojimus, nesusijusius su pensijų fondo veikla;
- 9) įsigyti brangiųjų metalų ar brangiųjų metalų sertifikatų (liudijimų).

Pensijų fondas pensijų programų turtą, taip pat nuosavą turtą gali valdyti pats (jei pensijų fondas vykdo nustatytus reikalavimus) arba perduoti valdyti valdymo įmonei, kuri:

1) turi Vertybinių popierių komisijos išduotą atitinkamą leidimą. Šių leidimų išdavimo bei panaikinimo tvarką ir sąlygas nustato Vertybinių popierių komisija;

2) vykdo Vertybinių popierių komisijos nustatytus reikalavimus minimaliam nuosavam kapitalui ir (ar) įstatiniam kapitalui.

Pensijų fondų valdymo įmonėms taikomos Investicinių bendrovių įstatymo nuostatos, jei šis įstatymas nenumato kitaip. Valdymo įmonė privalo teikti Vertybinių popierių komisijai periodines finansines ataskaitas, jos kapitalo bei veiklos pagal Vertybinių popierių komisijos patvirtintas taisykles ataskaitas.

Pensijų fondai turi teisę jungtis į asociacijas įstatymų nustatyta tvarka.

4.3. Pensijų programos ir jų dalyviai

Savo veiklą pensijų fondai grindžia pensijų programomis. Pensijų programa - teisiųjų ir organizacinių priemonių visuma, apibrėžianti pensijų įmokų ir išmokų mokėjimo sąlygas bei terminus, pensijų programos turto investavimo strategiją bei kitas pensijų įmokų mokėtojų, pensijų programos dalyvių ir pensijų fondo teises bei pareigas. Pensijų programą (programas) tvirtina ir ją (jas) keičia pensijų fondo valdyba (stebėtojų taryba, jei valdyba nesudaroma) įstatuose nustatyta tvarka, ją (jas) suderina su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir registruoja Vertybinių popierių komisijoje pastarosios nustatyta tvarka.

Pensijos sutartis yra sutartis tarp pensijų fondo ir įmokų mokėtojo (mokėtojų), pagal kurią pirmasis prisiima išpareigojimus pensijų programų dalyviams pagal atitinkamą pensijų programą, o įmokų mokėtojas išpareigoja mokėti pensijos įmokas. Prieš sudarant pensijų sutartį, visi asmenys, kurių naudai sutartis sudaroma, turi būti supažindinti su pensijų programa, kurios dalyviais jie taps išgaliojus pensijos sutarčiai. Pensijų programa yra pensijos sutarties dalis.

Pensijos sutartį su pensijų fondu sudaro įmokų mokėtojas (pensijų programos dalyvis, jo darbdavys arba kitas asmuo pensijų programos dalyvio naudai). Pensijos sutartis, sudaryta darbdavio ar kito asmens pensijų programos dalyvio naudai, gali būti individuali, sudaryta tarp pensijų fondo ir įmokų mokėtojo vieno programos dalyvio naudai, ir grupinė, sudaryta įmokų mokėtojo daugiau negu vieno programos dalyvio naudai. Darbdavys turi teisę sudaryti pensijos sutartį savo darbuotojų naudai. Grupinė pensijos sutartis gali būti kolektyvinės sutarties priedu.

Tuo atveju, kai įsipareigojimą mokėti pensijos įmokas prisiima darbdavys, darbuotojas turi teisę nurodyti pensijų fondą, su kuriuo darbdavys turi sudaryti pensijos sutartį jo naudai, jei kolektyvinė sutartis nenumato kitaip. Pensijos sutartis turi numatyti galimybę bet kuriuo metu nutraukti pensijos sutartį pensijų programos dalyvio valia. Kitus pensijų sutarčių reikalavimus nustato Vertybinių popierių komisija, suderinusi su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Pensijos sutarties sąlygos, prieštaraujančios Vertybinių popierių komisijos bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nustatytiems reikalavimams, negalioja.

Pensijų fondas neturi teisės vienašališkai nutraukti pensijos sutarties be pensijų programos dalyvio sutikimo, išskyrus šiame įstatyme numatytus atvejus.

Pensijų fondas tvarko įmokų mokėtojų, sudariusių pensijų sutartis, dalyvių, kurių naudai tokios sutartys sudarytos, bei dalyvių, gaunančių išmokas, registrus. Registro vedimo tvarką nustato Vertybinių popierių komisija.

Pasirašius pensijos sutartį, pensijų fondas kiekvienam pensijų programos dalyviui atidaro asmeninę pensijos sąskaitą.

Pensijų programos dalyviu tampama sudarius pensijos sutartį su pensijų fondu šio įstatymo nustatyta tvarka. Pensijų programos dalyvis - asmuo, su kuriuo arba kurio naudai yra sudaryta pensijos sutartis ir kurio vardu pensijų fonde yra atidaryta asmeninė pensijos sąskaita.

Pensijų programos dalyvis turi teisę:

1) gauti išmokas kaip nustatyta šiame įstatyme, pensijų fondo įstatuose, pensijų programoje ir pensijos sutartyje;

2) gauti dalį (priskaičiuojant į pensijos sąskaitą) pensijų programos turto investicijų pajamų, gautų pagal atitinkamą pensijų programą, proporcingai pensijos sąskaitoje turimų lėšų sumai;

3) gauti informaciją apie pensijų fondo veiklą, jo finansinę-ūkinę būklę ir turtą bei finansinius įsipareigojimus, taip pat apie savo pensijos sąskaitoje esančias lėšas ir į ją priskaičiuotas investicijų pajamas;

4) raštu įspėjęs pensijų fondą, pakeisti pensijos įmokų dydį, tvarką ir periodiškumą, laikinai nutraukti įmokų mokėjimą;

5) testamentu palikti pensijos sąskaitoje laikomas lėšas;

6) kitas įstatymų, pensijų programos bei pensijos sutarties nustatytas teises.

Pensijų programos dalyvis privalo:

1) laikytis pensijų programos ir pensijos sutarties nuostatų;

2) neskleisti iš pensijų fondo gautos konfidencialios informacijos.

Pensijų programos dalyvis, nesilaikantis savo pareigų, pensijų fondo įstatuose nustatyta tvarka gali būti pašalintas iš pensijų programos.

Dalyvavimas pensijų programoje pasibaigia, kai pensijų fondas įvykdo savo įsipareigojimus pensijų programos dalyviui, kai šis išstoja iš pensijų programos, pereina į kitą pensijų programą arba miršta, taip pat kai nutraukiama pensijų programa.

Pensijų programos dalyvio naudai sudarytos pensijos sutarties nutraukimas, nepereinant į kitą pensijų programą, ar pensijų programos dalyvio pašalinimas iš pensijų programos yra laikomi pensijų programos dalyvio išstojimu iš pensijų programos.

Išstodamas iš pensijų programos, pensijų programos dalyvis turi gauti asmeninėje pensijos sąskaitoje priskaičiuotas lėšas, atskaičius iš jų į pensijos sąskaitą įskaitytas paskutinių 3 metų

investicijų pajamas arba 5 procentus nuo išimamos sumos, iš šių sankcijų taikant didesnę. Už šias sankcijas pensijų fondo gautos lėšos priskiriamos pensijų programos turtui.

Kai pensijų programos dalyvis išstoja iš šios programos, pensijų fondas privalo atsiskaityti su juo ne vėliau kaip per 3 mėnesius nuo pensijų programos dalyvio raštiško prašymo išstoti iš programos gavimo ar sprendimo pašalinti pensijų programos dalyvį priėmimo dienos, pagal iki tos dienos jo sąskaitoje sukauptą sumą.

Pensijų fondui, pensijų fondo akcininkams, pensijos įmokų mokėtojai yra draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai riboti pensijų programos dalyvio teisę išstoti iš pensijų programos, taip pat atskaityti didesnę nei šiame įstatyme nustatytą dalį jo naudai sukaupto pensijų turto.

4.4. Pensijų fondo finansai

Pensijų fondo nuosavo kapitalo sudėtį nustato Akcinių bendrovių įstatymas. Nei pensijų fondo nuosavas kapitalas, nei įstatinis kapitalas negali būti mažesni kaip 4 mln. litų.

Pensijų fondas įstatymo nustatyta tvarka privalo sudaryti garantijų rezervą.

Nuosavas kapitalas turi būti investuotas į diversifikuotą investicijų portfelį. Diversifikuotas investicijų portfelis - investicijų portfelis, kuris atitinka šiuos reikalavimus:

1) investuota ne daugiau kaip 5 procentai turto į vieno emitento vertybinius popierius ar vieną turtinį objektą, išskyrus šios dalies 5 ir 6 punktuose numatytus atvejus;

2) įsigyta ne daugiau kaip 10 procentų vieno emitento balsą suteikiančių akcijų;

3) įsigyta ne daugiau kaip 10 procentų vieno emitento balso nesuteikiančių akcijų;

4) įsigyta ne daugiau kaip 10 procentų vieno emitento kredito vertybinių popierių, išskyrus šios dalies 5 punkte numatytus atvejus;

5) investuota ne daugiau kaip 30 procentų turto į vienos emisijos valstybės (savivaldybės) išleistus ar garantuotus vertybinius popierius ir investicijų portfelį sudaro ne mažiau kaip šešių

skirtingų valstybės (savivaldybės) išleistų ar garantuotų vertybinių popierių emisijų vertybiniai popieriai;

6) investuota ne daugiau kaip 10 procentų turto į vieno emitento išleistus vertybinius popierius ir bendra tokių investicijų suma sudaro ne daugiau kaip 40 procentų bendros turto vertės.

Pensijų fondas negali turėti kitokio skolinto kapitalo, išskyrus trumpalaikes paskolas likvidumui palaikyti.

Pensijų fondo garantijų rezervas formuojamas iš pensijų programų turto investicijų pajamų padarius atskaitymus pensijų programų dalyviams pagal pensijų programose prisiimtus įsipareigojimus. Šio rezervo minimalų dydį ir formavimo tvarką nustato Vertybinių popierių komisija.

Garantijų rezervas gali būti naudojamas tik dengti pensijų programose prisiimtus įsipareigojimus pensijų programų dalyviams.

4.5. Pensijų lėšų investavimas, reinvestavimas, valdymas ir saugojimas

Kiekvienos pensijų programos lėšos investuojamos ar reinvestuojamos į diversifikuotą investicijų portfelį. Šį portfelį sudaro vertybiniai popieriai, nekilnojamasis turtas bei komercinių bankų indėliai, bankų išleisti depozitų sertifikatai.

Vertybiniai popieriai, į kuriuos gali būti investuojama, yra:

1) Lietuvos Respublikos Vyriausybės (vietos savivaldos institucijos) išleisti ar garantuoti vertybiniai popieriai;

2) vertybiniai popieriai, įtraukti į Lietuvos Respublikos veikiančių vertybinių popierių biržų oficialųjį prekybos sąrašą;

3) naujai išleidžiami vertybiniai popieriai, jeigu jų emisijos sąlygose yra numatytas emitento įsipareigojimas pateikti prašymą dėl įtraukimo į oficialųjį prekybos sąrašą ir yra garantijos, kad išleidžiami vertybiniai popieriai bus įrašyti į šį sąrašą per vienerius metus nuo išleidimo;

4) Vertybinių popierių komisijos likvidžiais pripažinti vertybiniai popieriai.

Vertybinių popierių komisija gali nustatyti apribojimus pensijų turto investicijoms į komercinių bankų depozitus bei investicijoms į šio straipsnio 2 dalyje nurodytus vertybinius popierius.

Pensijų lėšas draudžiama investuoti į:

- 1) pensijų fondų išleistus vertybinius popierius;
- 2) valdymo įmonės, su kuria pensijų fondas yra sudaręs turto valdymo sutartį, išleistus vertybinius popierius;
- 3) įmonių ar kitų organizacijų, susijusių su valdymo įmone, išleistus vertybinius popierius;
- 4) išvestinius finansinius instrumentus, išskyrus, kai yra naudojami Vertybinių popierių komisijos pripažinti išvestiniai finansiniai instrumentai tik rizikai valdyti.

Bendra investicijų į vertybinius popierius, išleistus su pensijų fondu (jį kontroliuojančiais asmenimis) susijusių asmenų, suma negali viršyti 25 procentų pensijų programos turto vertės. Pensijų programos dalyvių lėšos turi būti investuojamas pagal pensijų programoje ir sutartyje tarp pensijų fondo ir valdymo įmonės numatytą investavimo strategiją.

Į nekilnojamąjį turtą gali būti investuota ne daugiau kaip 20 procentų pensijų programos lėšų. Pensijų fondui draudžiama naudoti išvestinius finansinius instrumentus spekuliaciniais tikslais ar naudoti Vertybinių popierių komisijos nepripažintus išvestinius finansinius instrumentus. Pensijų fondas turi teisę naudoti išvestinius finansinius instrumentus tik tuo atveju, jeigu jo įstatuose ir pensijų programoje yra nurodyta, kokiais išvestiniais instrumentais ir kokiais tikslais ketina naudotis pensijų fondas. Kiekvienas išvestinis finansinis instrumentas turi būti pagrįstas konkrečiu

investiciniu sandoriu (investicine pozicija). Toks sandoris ir jo rizikos valdymui naudojamas išvestinis finansinis instrumentas turi būti nurodytas pensijų fondo ataskaitose.

Pensijų fondas pensijų programos turtą sudarančias pinigines lėšas ir vertybinius popierius privalo saugoti pasirinktame depozitoriume.

4.6. Pensijų programų dalyvių interesų apsauga

Pensijų fondas, valdymo įmonė ir depozitoriumas privalo veikti dėl pensijų programų dalyvių interesų, savo veiklą organizuoti pagal galiojančius įstatymus, pensijų fondo įstatus ir kitus teisės aktus bei užtikrinti, kad jų veikla nepažeistų pensijų fondo akcininkų bei pensijų programos dalyvių turtinių teisių bei interesų. Pensijų fondas, valdymo įmonė bei depozitoriumas negali sudaryti jokio sandorio, kuris pažeistų pensijų fondo akcininkų ir jo pensijų programų dalyvių teises bei teisėtus interesus.

5. SIŪLOMOS PENSIJŲ SISTEMOS TOBULINIMO KRYPTYS

5.1. Dviejų pakopų pensijų sistema

Išanalizavus dabartinę Lietuvos socialinio aprūpinimo sistemą, susipažinus su Europos šalyse taikoma praktika, galima apibrėžti tolesnes pensijų sistemos tobulinimo kryptis.

Autoriaus nuomone, būtina neatidėliojant iš esmės pradėti pensijų sistemos reformą, nes kuo labiau ji bus atidėliojama, tuo vėliau bus galima išvengti šiuo metu socialinio aprūpinimo sistemą kamuojančių problemų.

Autoriaus siūloma pensijų sistema turėtų būti sudaryta iš dviejų pakopų:

- 1) privalomojo privataus kaupimo ir
- 2) savanoriškojo privataus kaupimo.

Pirmoji pakopa - tai privačių kaupiamųjų pensijų fondų išmokos senatvėje, priklausančios nuo kiekvieno asmens mokėtų įmokų dydžio, stažo bei kitų sąlygų.

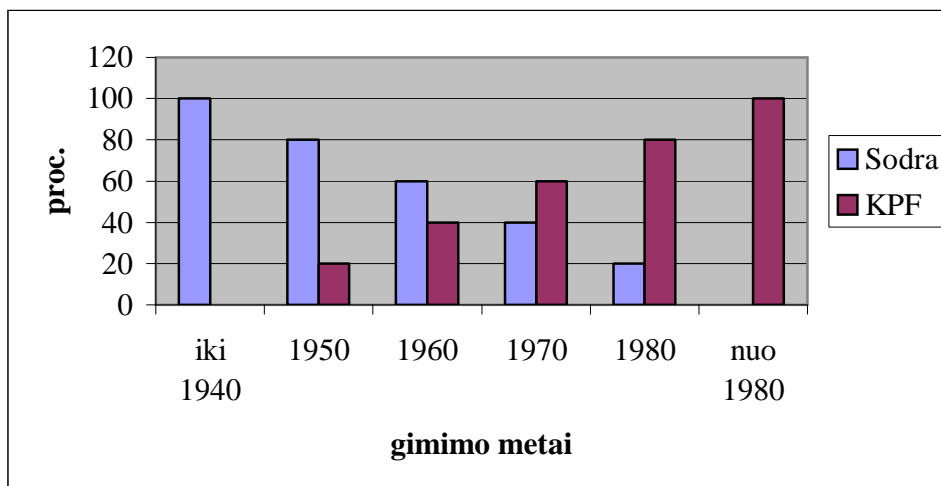
Antroji pakopa - pensijų fondų ar draudimo bendrovių išmokos pagal draudimus, kuriais žmogus yra savanoriškai apsidraudęs ar darbdavio apdraustas.

Žmonės, kurie dėl kokių nors priežasčių nebūtų apsidraudę privalomuoju draudimu arba jų išmokos būtų labai mažos, turėtų teisę, kaip ir kiti gyventojai, pateikę savo turto ir pajamų deklaraciją, kreiptis pašalpos.

Žinoma, prie tokios pensijų sistemos būtų einama palaiptai, t.y. būtinas pereinamasis laikotarpis. Šio laikotarpio ilgis priklausytų nuo politinio apsisprendimo, tačiau jis neturėtų būti vilkinamas. Pereinamuoju laikotarpiu būtų vykdomi Sodros įsipareigojimai mokėti socialinio draudimo išmokas tiems žmonėms, kurie teisę į pensiją įgijo iki pensijų reformos pradžios.

Tokiu būdu dabartinė einamųjų įmokų bei išmokų sistema būtų siaurinama palaipsniui, tuo pačiu šalia plėtojant privačius kaupiamuosius pensijų fondus. Tam yra tikslinga visus Lietuvos gyventojus suskirstyti į atskiras grupes pagal jų gimimo datą ir nustatyti kiekvienos grupės dalyvavimo senojoje ir naujojoje sistemoje laipsnį.

Hipotetinis gyventojų dalyvavimo abiejose sistemose pavyzdys galėtų būti toks:

1. pav. Dalyvavimo pensinio aprūpinimo sistemose schema pensijų reformos metu

čia: *KPF - kaupiamieji pensijų fondai*

Žinoma, tam, kad pensijų reforma vyktų sklandžiai bei tam, kad atsirastų ir stabiliai veiktų privatūs kaupiamieji pensijų fondai, reikalinga palanki įstatyminė bazė. Šiuo metu galiojantis Pensijų fondų įstatymas, kurį aptarėme 4. skyriuje, numato pernelyg daug apribojimų ir suvaržymų, dėl ko iki šiol neįsisteigė nei vienas privatus pensijų fondas Lietuvoje. Didžiausi įstatyme numatyti apribojimai yra finansiniai normatyvai:

- kapitalo pakankamumo,
- likvidumo,
- atviros maksimalios pozicijos užsienio valiuta.

Pirmieji du riboja pensijų fondų plėtrą, trečiasis - investicijas užsienyje. Kadangi Lietuvoje investavimo galimybės bei patikimumas yra daug menkesni nei užsienyje, būtų labai neracionalu taikyti tokį apribojimą.

Įstatyme taip pat numatyta, kad pensijų fondas kiekvienos programos dalyviams turi užtikrinti apibrėžto dydžio pajamingumą, kurio dydį nustato pats fondas. Šis reikalavimas padidina veiklos riziką bei sumažina galima investicijų pelningumą.

Pensijų fondams derėtų taikyti tik vienintelį finansinį normatyvą - investicijų diversifikavimą, o investicijų principas turėtų būti maksimalus lėšų saugumas.

Pereinamasis pensijų sistemos laikotarpis gali būti pakankamai ilgas, todėl negalima nuošalyje palikti ir dabartinės socialinio draudimo sistemos. Derėtų:

- mažinti jos administravimo išlaidas,
- atsisakyti tų draudimo rūšių, kurias gali vykdyti draudimo bendrovės,
- sumažinti įmokų bei išmokų diferenciaciją ir pan.

5.2. Socialinės apsaugos sistemos reformos priemonės

Visas siūlomas socialinės apsaugos reformos priemonės būtina išskirti į dvi grupes pagal reformos eigą:

Pirmas etapas: *Dabartinės socialinės apsaugos sistemos susiaurinimas ir supaprastinimas:*

- 1) Nustatyti žemas viršutines ribas socialinio draudimo įmokomis apmokestinamam darbo užmokesčiui ir taip sumažinti neatitikimą tarp įmokų ir išmokų.

- 2) Kadangi Sodros įmokų ir išmokų santykis nėra paremtas draudiminiu principu, įvesti pensijų "lubas", kurios apribotų santykinai dideles pensijas (pvz., vidutinė pensija + 50 proc.).
- 3) Sujungti socialinio draudimo įmokų ir mokesčių administravimą.
- 4) Panaikinti visas privilegijuotas pensijas, mokamas iš valstybės biudžeto.
- 5) Panaikinti galimybę vienam asmeniui gauti kelias pensijas.
- 6) Sumažinti darbo stažo reikalavimą įgyjant teisę į socialinio draudimo pensiją.
- 7) Panaikinti privalomą draudimą nuo nedarbo, ligos, nelaimingų atsitikimų, invalidumo, motinystės bei našlystės.

2 etapas: Privalomojo kaupimo atsiradimas:

- 1) Suskirstyti visus gyventojus į grupes pagal gimimo metus ir įvesti skirtingą dalyvavimo laipsnį senojoje ir naujoje socialinio draudimo sistemose.
- 2) Modifikuoti šiandieninio socialinio draudimo pensijų formulę taip, kad joje atsispindėtų šiam fondui sumokėtų įmokų proporcija.
- 3) Privalomąjį kaupiamąjį draudimą taikyti tik senatvės pensijoms.
- 4) Privalomąjį kaupiamąjį draudimą senatvei taikyti privačiuose pensijų fonduose.
- 5) Palaipsniui pereiti prie viso socialinio aprūpinimo finansavimo iš kaupiamųjų fondų bei bendraisiais mokesčiais.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Taigi galima padaryti tokias išvadas ir pateikti tokius pasiūlymus:

- 1) Šiuo metu Lietuvoje egzistuojantis pensijų sistemos modelis, paremtas einamosiomis įplaukomis ir išmokomis, nėra adekvatus šiandieninei situacijai, kadangi įplaukos į socialinio draudimo fondo biudžetą auga kur kas lėčiau nei išmokos. Tokiu būdu susidarė ženklus socialinio draudimo fondo biudžeto deficitą, keliantis grėsmę visai socialinio draudimo sistemai.
- 2) Vienas realiausių pensijų sistemos reformavimo būdų yra laipsniškas perėjimas prie privalomuoju kaupimu pagrįstos pensijų sistemos modelio.
- 3) Pradiniame pensijų sistemos reformos etape būtina ženkliai susiaurinti bei supaprastinti dabartinę socialinės apsaugos sistemą, t.y. sumažinti neatitikimą tarp įmokų bei išmokų, nustatant viršutinę ribą socialinio draudimo įmokomis apmokestinamam darbo užmokesčiui, įvesti pensijų "lubas", sujungti socialinio draudimo ir mokesčių administravimą, panaikinti privilegijuotas pensijas, taip pat galimybę vienam asmeniui gauti kelias pensijas, sumažinti minimalų darbo stažą pensijai gauti, panaikinti privalomąjį draudimą nuo nedarbo, ligos, nelaimingų atsitikimų, invalidumo, motinystės bei našlystės, sumažinti finansinius apribojimus, keliamus pensijų fondų veiklai.
- 4) Antrajame pensijų sistemos reformos etape būtina suskirstyti visus gyventojus į grupes pagal gimimo metus ir įvesti skirtingą dalyvavimo laipsnį senojoje ir naujoje socialinio draudimo sistemose, modifikuoti šiandieninio socialinio draudimo pensijų formulę, privalomąjį kaupiamąjį draudimą taikyti tik senatvės pensijoms ir tik privačiuose pensijų fonduose.

INFORMACIJOS ŠALTINIAI

1. Averting the old age crisis. World Bank Policy Research Report, 1994.
2. Buškevičiūtė E., Pukelienė V. Valstybės mokesčių sistema. K.: Technologija, 1998.
3. Broer D. P., Lassila J. Pension policies and public debt in Dynamic CGE Models, 1997.
4. Butler E. Beyond Pensions Plus / Developing the Fortune Account, 1997.
5. Butler E. The Great Escape / Financing the Transition to Funded Pensions, 1997.
6. Golinowska S., Kurowski P. Rational Pension Supervision, 2000.
7. Insurance and pension funds: Community measures adopted or proposed / Commiss. of the Europ. Communities. - Luxembourg: Office for Offic. publ. of the Europ. Communities, 1993.
8. Knyga 2000 - 2004 Seimo nariams ir rinkėjams.. - V.: UAB Biznio mašinų kompanija, 2000.
9. Poškutė V. Pensijų sistemos ir jų reformavimas, 2000.
10. Private Pension Systems and Policy Issues, 2000.
11. Rebuilding Pensions - Recommendations for the European Code of Best Practice for Second Pillar Pension Funds.
12. Simpson D. Regulating pensions, 1996.
13. Пенсионная реформа в России: причины, содержание, перспективы / под общей редакцией М.Э. Дмитриева и Д.Я. Травина. - Санкт-Петербург: Норма, 1998.
14. www.sodra.lt - Valstybinio socialinio draudimo fondas.
15. www.lrinka.lt - Lietuvos laisvosios rinkos institutas.
16. www.ekm.lt - LR Ekonomikos ministerija.
17. www.socmin.lt - LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.